

**MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont
Munkafüzetek 92.**

Fehérvári Marcell

A modern nagyváros metafizikája

Egy kísérlet a városantropológia hazai kezdeteihez

© Fehérvári Marcell, Budapest, 2002.

Szerkesztette: Komjáthy Zsuzsa

Sorozatszerkesztő: A. Gergely András

ISSN 1416-8391

ISBN 963 9218 78 2

**MTA Politikai Tudományok Intézete
Etnoregionális Kutatóközpont
Budapest, 2002.**

Regionális tanulmányainkat azzal a céllal adjuk ki, hogy segítsék az új tudományos eredmények vitáit és terjedését. A publikációk a szerzők véleményét tartalmazzák, amelyért maguk a szerzők vállalnak felelősséget. E tanulmány megjelenését az ELTE BTK Szimbiózis Alapítványa, és az MTA Politikai Tudományok Intézetének segítségével tette lehetővé. Kiadásához az OTKA T 035241 számú kutatási keret biztosított anyagi háttérrel.

Kiadni, másolni csak a szerzők engedélyével és az MTA Politikai Tudományok Intézetének hozzájárulásával lehet.

Tárgyszavak: város, kulturális antropológia, kultúra, közösség, városantropológia, térhasználat, szakralitás, városszociológia, helyi társadalom, mentális térkép, nagyváros, urbánus tipológiák, tömeg és hatalom, városépítészet.

TARTALOM

Bevezető

A dolgozatban használt általános város-fogalomról

A város-entitás

A város mint normarendszer

A városi mikrokozmosz

A tér tagolása

Sugárút, főutca

Városköz(ép)pont

Templom

Főtér

Városháza

Pályaudvar

A tér tagolásának aspektusai

Attribútumok

Többszörösség

Nehézkedés

Perpetuum mobile

Az épületek metafizikája

A város mint tömeg

A növekedés átruházása

A városi tér szakrális jellege

Természetes és épített környezet

A szentély

A városi térérzékelés változása

Utószó

Bibliográfia

Elektronikus források

Bevezető

*„Az egész város egy rejtélyes labirintust alkot,
amelyet teljesen áthat a misztérium -
az élet misztériuma”*

(A *Valparaiso* c. dokumentumfilmből)

Tanulmányom kiindulópontjául az az élményem és felismerésem szolgált, hogy igazából nem értem a nagyvárost. Nem értem, miért érzem magam benne otthon. Nem tudtam mit kezdeni az egyén és nagyváros viszonyával. Meg akartam érteni ezt a kapcsolatot, a város *jelentését*: elsősorban primer, fizikai-térbeni létezésénél fogva. Ezért a nagyvárosi lét térbeli élményéhez kapcsolódó képzeteket próbálom felfejteni.

Olyan kérdésekre keresem a választ, mint: hogyan befolyásolja a városi tér az ember gondolkodását, látásmódját, térérzékelését, milyen képzetek társulnak egyes városi térbeli formációkhoz, alakzatokhoz, elemekhez? Hogyan segítenek ezek a képzetek saját világunk meghatározásában, és a városban való valós és virtuális közlekedésben? Hogyan határoz meg minket a tér, amiben élünk?

Ember és város viszonyát az individuum perspektívájából vizsgálom, eltekintek a közösségi kapcsolatok szerepének, a különféle társadalmi csoportokhoz fűződő viszony taglalásától, ami tovább árnyalná, ám jelen megközelítésben áttekinthetlenné tenné a városi élettérrel, annak tudatbeli leképezéséről felvázolt képet. A vizsgálódás során a szubjektumból kiindulva, introspektív módon veszem szemügyre a térbeli jelenségek érzékelésének és értelmezésének sorát. A városon mint entitáson belül kiemelten a tér szerepére, észlelésre, gondolkodásra gyakorolt hatására kérdezek rá.

Nélkülöztem egy olyan empirikus kutatás megvalósítását, mely lehetővé tette volna konkrét közösség tagjainak életén keresztül bemutatni az adott témát. Céлом inkább az volt, hogy elméleti hipotézis formájában ragadjam meg a modern urbánus tér-percepció egyes specifikus vonásait, rávilágítsak a városi tér jelentésének sokszínűségére, a városi élettér és ember közti kommunikáció „nyelvi gazdagságára”. Tettem mindezt antropológiai megközelítésből, metafizikai mélységektől sem riadva vissza.

A dolgozatban használt általános város-fogalomról

Milyen várost takar a címbeli modern nagyváros kifejezés? Elméleti jellegű dolgozatról lévén szó, a vizsgálat során a modern nagyváros jellegzetességeit magába sűrítő *város-absztrakcióból*¹ indultam ki. A kényszerű általánosítás azonban felveti azt a módszertani problémát, miszerint a megfigyelő-elemző saját (szubjektív) háttérismereteire, tapasztalataira támaszkodva, egy, az *általá* tipikusnak, autentikusnak gondolt nagyváros-képet alkot meg, és használ

---

¹ A való világról alkotott effajta általánosított, sűrített kép leginkább a művészet és média interpretációiban érhető tetten: az egyértelmű közlés, vagy utalás érdekében a legkarakteresebb jegyeket emeli ki, szükségszerűen sematizál, általánosít, redukál.

nyersanyagként. Így felmerül a kérdés, hogy milyen is az a vizsgálatban kiindulásként használt „tipikus modern nagyváros”?

Az általam általánosnak vélt nagyváros-fogalom a modern nyugati kultúra által befolyásolt, (hétköznapi értelemben) deszakralizált, kozmopolita szemléleten átszűrődő kép. Létezik egy ikonszerű, általános nyugati nagyváros fogalom, ami a világméretű gazdasági, politikai és kulturális áramlás következtében valamilyen formában mindenhol felbukkan, manifesztálódik, kultúrától, etnikumtól, vallási rendszertől függetlenül mindenhova eljut, a nyugati életmódot, világképet közvetítő anyagi és szellemi javakon keresztül. Ezt sugározzák, építik a filmek, a reklámok, a médiumok, ez a fajta életérzés, értékrendszer lengi be az egész nyugati kultúrát, ami nem más, mint a modern nyugati nagyváros magnetizmusának világméretűvé vált kisugárzása. A telekommunikáció során, vagy az áruk, értékek áramlásában, mintha ilyen (absztrakt) városok között zajlanának az interakciók, sőt, egy „univerzális városban”. A *modern nagyváros* egyet jelent az első világbeli nyugati urbanizációs mintával, a városok szerkezetét, az aktuális trendeket, életmódot, társadalmi rétegződést, bennszülöttek-bevándorlók arányát, multikulturalitást tekintve egyaránt.

A nagyváros térbeli élénksége, az érzékeket elárasztó ingerek tömege, feldolgozhatatlansága a misztikum paravánja mögé rejti a modern városi valóságot. Milyen térhez kapcsolódó képzetek szövik át ezt a valós/imaginárius mikrouniverzumot? Hogyan befolyásolják ezek a városi ember gondolkodását, térfelfogását, milyen támpontot jelentenek önmeghatározásához? A következőkben ezekre a kérdésekre válaszolva fogom perspektívák sorát felvázolni.

A város-entitás

A város részben autonóm, önálló funkcióval, céllal rendelkező elemek - emberek, csoportok, intézmények, épületek, utcák, övezetek stb. - viszonyrendszerének, kapcsolatrendszerének „szuperorganizmusa” (Herbert Girardet). Roppant komplexitása felfoghatatlan, feldolgozhatatlan, ezért oly misztikus, ezért szippant magába. Csak részeit, egységeit, térszeleteit, szubkulturális csoportjait érthetjük meg vagy figyelhetjük meg, egészében átfogni szinte lehetetlen.

A város nemcsak egy fizikai tér, különféle embercsoportok „passzív” lakóhelye, tárgy-komplexum vagy épített egész, hanem gondolkodásmód, egy világkép megjelenése, illetve a lakókban kialakuló világérzékelés és környezetfogalom meghatározó körülménye. A város a benne lakók számára egyfajta mikrovilág, amelyen belül realizálódik az absztrakt világ (médiák közvetítette valóság), itt tapasztalja meg az állam tevékenységét, az időjárást, itt gyakorol rá hatást az értékek áramlása, szembesül a lét időiségével (de a hétköznapiak sodrában fel is oldódik annak folytonosságában). A városi mikrokozmosz transzformátorként működik a városon kívüli nagyvilág és az egyéni tapasztalás között, továbbá háttér is, és energiatartalékként szolgál a benne és körülötte élők, áthaladók számára.

Ez a mikrokozmosz az emberi világ megtestesítője. Nem maga az emberi világ, de egy olyan jelentés-sűrítő képződmény, mely magába foglalja mindazt, amit az emberi civilizáció létrehozott. Az emberi kultúra, a sokaság, az épített környezet, a társadalom, a társadalmi intézmények, az idő-fogalom, a több generáción átívelő lét(ezés) legmegragadhatóbb, audikusan és vizuálisan megjelenő komplex egysége. A városnál nagyobb formációk, mint pl. régió, tartomány, ország, kontinens nem tapasztalhatók meg a valós életben ilyen szuggesztív formában, s csak ritkán jelennek meg ténylegesen (empirikusan) átélhető tartalommal.

A város organizmusként, élő szervezetként való elképzelése (felfogása) a róla való beszédben is megmutatkozik, számos helyen egyes szám harmadik személyben említjük, megszemélyesítve a benne működő bonyolult összefüggések halmazát. Természete van, ingerekre, jelenségekre reagál, külső-belső hatásokra válaszol: befogad (eltűr, beépít) vagy kivet elemeket.

A város mint normarendszer

A város már jobbára léptékével, struktúrájával is viszonyítási alapként, mértékként szolgál a benne szocializálódott, illetve szocializálódó egyén számára.

A városlakó szocializációja során folyamatosan *interiorizálja* a város arányait, méreteit, a távolságokat, terei kiterjedését. Azzal, hogy megismeri, birtokba veszi, átéli a városi tereket, egyúttal megtanul, normaként fogad el egy fizikai-vizuális léptéket, az élettér által meghatározott viszonyulást a térhez. Az így elsajátított városspecifikus arányrendszer (normarendszer) a továbbiakban elemi szinten befolyásolja a tér-percepciót: ebből kiindulva valami távoli vagy közeli, kicsi vagy nagy, átláthatatlan vagy átlátható, személyes vagy idegen lesz belőle. Tehát a város normarendszerként determinálja az egyén térészlelését, térfelfogását.

Az interiorizációs folyamat az *ismétlés, megerősítés* aktusára épül, mely során az interiorizált jelenség az emlékezetbe vésődik. A továbbiakban a jelenséghez kapcsolódó élmények, észlelések értelmezése ezen az elsajátított alapon történik. „A percepció lényeges eleme az emlékezés, illetve a régebbi stimulusok; más szóval, *a múlt* alapozza meg a jelen érzékelését” (Hall 1987:253, kiemelés az eredetiben). Az élmény - jelen esetben a nagyvárosi élmény - fragmentumai emlékként raktározódnak el. Ezeknek az emlékeknek az összessége képi az adott jelenségre vonatkozó tapasztalatot, mely mindig egyfajta viszonyítási pontként szolgál az új élmények feldolgozásához.

A térérzékelés tapasztalatfüggő jelenség, kisvárosi térben mások a távolságok, az objektumok és terek kiterjedései, struktúrájuk, más a lépték is, vagy a horizontról alkotott fogalom (A. Gergely 1996:14), mint nagyvárosban vagy nagyvárosi elővárosokban. Az, hogy az egyén milyen felépítésű, méretű településen érzi magát biztonságban, közlekedik benne otthonosan, attól függ, hogy milyenhez van szokva, hol nőtt fel vagy mi volt számára a legmeghatározóbb, és ez dönti el a más településtípusokhoz való viszonyulását is.

A város nemcsak az informális csoportokon vagy intézményeken keresztül (pl. iskola, templom, egyesület) befolyásolja, formálja az ember felfogását, gondolkodását, hanem fizikai attribútumai által: méreteivel, arányaival, kiterjedésével, egész szerkezetével, működésének tempójával, „lélegzésével” egyformán hat a benne élő egyének, közösségek kognitív tevékenységére, specifikusan a térfelfogásra.

Ez a viszonyítási rendszer, mint norma és keret, hosszú távon meghatározhatja a gondolkodást, ami talán abban az esetben nem következik be, ha az egyén még gyermek vagy fiatal korában áttelepül eddigi lakhelyéről egy eltérő fizikai tulajdonságokkal rendelkező helyre, kisebb vagy nagyobb léptékű lakó- és léttérbe. Életkori sajátosságainál fogva a fiatal szellem rendkívül nyitott az új hatásokra. Az eddigi interiorizációs folyamat, azaz a város léptékének normaként való elsajátítása ilyen esetben gyakorta megszakad, vagy más irányt vesz. Egy új folyamat kezdődhet, melyben a gondolkodás, az érzékelés, az emlékezet új viszonyítási pontokra helyeződik át, az új lépték új mozgásos és térátélési élményeket kínál, gazdagítja vagy elbizonytalanítja az egyént.

Hogyan lehet meghatározni azt a tárgykört, amiben ez a normarendszer alapként, kapaszkodóként, biztos bázisként funkcionál?

Az így kialakuló, városonként eltérő normarendszerek létezése ott érhető tetten, mikor például egy kis településen élő egyén egy nagyvárosban találja magát. Bekövetkezik a kulturális sokk jelensége, hirtelen áttekinthetlenné válik az *egész*, felépítésében, elrendezésében túl

nagynak, komplexnek, feldolgozhatatlannak és befogadhatatlannak tűnik. Ha el is igazodik a maga választott terében, mégis teherként nehezedik rá a város jelenléte, mert nincs róla átfogó képe. A bizonytalanság a félelem, közösségihiány, gyökértelenség érzését válthatja ki, azaz az új élmény skizofrén jellegű zavarokat idézhet elő.

Mikor egy nagyvárosi ember kerül egy másik nagyvárosba, könnyen felismeri a fő strukturális elemeket, és könnyebben elképzei a város térbeli felépítését, elemeit, útvonalait, személyes vagy kötött, nyilvános vagy privát tereit, és így rutinosabban közlekedik benne. Az utcasarkok, terek nem lesznek sokkal idegenebbek számára, mint az „otthoniak”.

Ha a nagyvárosi ember kistelepülésre kerül, elsajátított normarendszere alapján nem jelent nehézséget az új környezet feldolgozása. Azonban túlzott szimplifikáltsága radikális redukciót kíván meg a befogadótól. Ez a radikalizmus szintén kulturális sokként hat, nem feldolgozhatatlanságánál fogva, hanem az ingerhiány, a tempólassítás, a hiányérzetek miatt. Mintha mozgásában lenne korlátozva. Úgy érzi, kifejlődött készségeit nem tudja kiélni, nem állnak rendelkezésre azok a kötetlen terek, amelyekhez szokott, azok a tömegek, amelyek mozgó vagy tömbszerű védelmet nyújtottak, vagy azok a lehetőségek, amelyek olykor - bármily képzeltek is néha - a legkevesebb mozgást és közösségiség-élményt is körülveszik (A. Gergely 1996). Hiányolja azt a komplexebb struktúrát, dinamizmust, sokszínűséget, ami egy nagyvárosban körülveszi, ezek együttesét, a világot jelentő mikrokozmoszt, mely nagy kiterjedésű zárt egységként a védettség érzetét kelti. A nagyvárosban „A csoportok és az életmódok sokféleségéből az egyén kiválaszthatja a számára legmegfelelőbbet - amit falusi környezetben nem tehet” (Burgess 1973:156). Nagyvárosi szempontból a falu nem kínál alternatívákat, az egyén nem élhet a választás lehetőségével, így végső soron korlátozva van szabadságában. Olyan településformáról van szó, amelyben leginkább egy, alapvetően domináns kulturális minta létezik, azaz egy értékrendszert ismer el, és ennek megfelelően egy ízlést szolgál ki.

A kódolt útvonalak, melyeket az egyén nap mint nap, vagy legalábbis nagyobb gyakorisággal bejár, biztonságot nyújtanak, biztos pontok. Az egyén jól ismeri azokat, így ezekben a terekben kevésbé kell meglepetésre, váratlan jelenségre számítani, olyanokra, melyek kizökkenthetnék a mindennapi életritmusából. Szilárd alapot jelentenek a cselekvés tervezéséhez, a térben való mozgáshoz, a privát tér kisajátításához. Ezért hat idegenebbnek, feltűnőbbnek és zavaróbbnak, ha ezeken az útvonalakon, vagy az útvonal által érintett helyeken történik változás, azaz módosul a vizuális arculat, így összeütközésbe kerül a tudatalattiban elraktározott minta (kódolt kép) és a megváltozott valóság. Az emberek (pl. autósok) számára a leggyakrabban használt útvonal szinte a térképen kipontozható, el nem hagyható egyirányú mozgás, ha dugó van, beleszorulnak, mert eltérni, „kalandozni” nem mernek - egyszerűen az ismert tér „maga a biztonság” (A. Gergely 1996).

Adott útvonal megtételének *rituális ismétlése* az, ami személyes viszonyt alakít ki az egyén és a tér között, amennyiben a tér a közösségi identitás része, úgy a csoport összetartozását is erősíti.

Az útvonalakat a tág értelemben vett intézmények és az otthon rögzített elhelyezkedése (fix pontok), illetve az egyén életterének más állandó pontjai, tér-használati vagy mozgási irányai jelölik ki. Egyes intézmény, kiemelten a munkahely (amennyiben az nem azonos a lakással), és az otthon közötti állandó távolság rendszerint szűkebb interiorizált aránnyá válik, amit szintén viszonyítási alapként használ a városlakó, akár magát a város méreteit, arányait, térbeli vagy képzelet dimenzióit, környezetével kialakult kapcsolatait. Utóbbiakat a város-város közötti megkülönbözteteskör, befogadáskör, a napi rendszerességgel megtett távot inkább a városon belüli távolságok, arányok meghatározásakor alkalmazza a kiegyensúlyozott, még

romlatlan proxemikai érzékkel élő egyén. A viszonylagosság alapja mindig a bejárt, a térképen látott, fotók révén átélt, filmi dimenzióban „megtapasztalt” tértávolság.

Az interiorizált útvonalak részei a rendszeresen előforduló, újra fölismerhető embertársak is, ha nem is tudjuk őket egyenként beazonosítani, általános vonások, jellegzetességek (öltözködési stílus, társadalmi rang, etnikum, kor és nem) rögzülnek, mely által elég nagy valószínűséggel rögtön felismerjük, ha valaki idegen jelenik meg a jól ismert környezetben. Ezt jobbára mozgása, térérzékelési rutinja, gesztuskészlete is elárulja, amennyiben ennek megfigyelésére idő adódik (A. Gergely 1996).

A város tehát nem csak szocializációs közeg, színtér, hanem önmagában is személyiségalkító tényező, amit jelenségek tömege idéz elő. A közösségi szocializáció mellett, a város fizikai sajátosságai, a város történelme, szellemisége, a lakosság etnikai-kulturális sokszínűsége (vö. magasabb toleranciaszint), mind képes város-specifikus normákat, mintákat kialakítani.

A városi mikrokozmosz

„Könyvem a várossal kezdődik, amely - képletesen szólva - maga a világ volt” - hangzik Lewis Mumford nagyszerű monográfiájának első mondata (Mumford 1985:9). A város viszonylag zárt világa mindig is szorosan kapcsolódott az univerzum ideájához. A város egy olyan mikrokozmosz, amiben az ember maga hívja életre a jelenségeket, és ha nem is maga szabja meg működésük törvényeit - sőt azt utólag kutatja -, abban biztos lehet, hogy a rendszer természetére egyedül ő gyakorol hatást. A város az emberi teremtképesség monumentumaként emelkedik ki a civilizáció történetéből.

Hogy ezt a rendkívül koherens rendszert - mit nem is lát át egészében - mégis sikerült birtokba vennie, számos olyan rítust, képzetet teremtett, mi által mentális világába szervesen be tudta azt építeni. A város létrehozásával az embernek sikerült kézzelfoghatóvá tenni a teremtés misztikumát és a kozmosz felfoghatatlanságát, azzal hogy magát a világrendet képezte le benne: „A város, amely kezdetben a világmindenséget tükrözte, amely eszközként szolgált ahhoz, hogy lehozzák az eget a földre, idővel a jelképévé vált mindannak, ami lehetséges” (Mumford 1985:37).² A civilizáció során a városban kialakuló magas fokú munkamegosztás, szervezettség, megnövekedett munkaerő-kapacitás olyan gazdasági, társadalmi tényezővé növelték, mely egyre hatékonyabban tudta szolgáltatába állítani a természetet. Ez az egyre dominánsabb potenciál, mely a városban testesült meg, az ember hatalmát fejezte ki, az ember által teremtett univerzum koherenciáját, mindenhatóságába vetett hitet erősítette meg, uralmát sugallta.

A későbbiekben még látható lesz, hogy ez a képzet, törekvés hányféleképp jut kifejeződésre, és hogy milyen szorosan kötődik a mai városi ember tudatához is. A jelenség megértéséhez mindenképp ahhoz a történelem előtti szituációhoz kell viszonyulni, amit Hankiss Elemér fejt ki bővebben *Emberi kaland* című könyvében: a rideg, ismeretlen világba, a „kaotikus homogenitásba”³ való belevetettségi állapotához. Leegyszerűsítve a kultúrgenézis folyamatát: az ember kiszolgáltatott helyzete a káoszban, volt az a félelmetes élmény, krízis-helyzet, egzisztenciális trauma, amiből a szimbólumteremtés, képzetalkotás, hiedelmek, rítusok megszületése - egy tulajdonképpeni világteremtés - segítette át egy biztonságot nyújtó, szilárd tudati egzisztenciába.

Ezeknek az emberi világot alkotó kulturális mintáknak egyik legtöbb elemét magába sűrítő tárolója, hordozója és forrása⁴ a város. „A megőrzőképesség a nagyváros egyik legfőbb értéke [...] az a képessége, hogy rétegről rétegre hozzáférhetővé teszi az emberiség történelmét és életrajzát” (Mumford 1985:519).⁵ A *civilizálódás*, azaz a ráció és hit fejlődése, a tudásmennyiség bővülése, a gazdasági rendszer és társadalmi szerkezet differenciálódása, valamint az *urbanizálódás* mint a civilizáció vívmányainak adott helyen történő felhalmozódása következményeképp, olyan nagyfokú lett fizikai és szimbolikus értelemben is a

---

² A Mumford-monográfiában még számos helyen találkozhatunk a város univerzum-metaforájával: 41., 51., 53-54., 71., 73., 133., 165., 199., 265., 518-519. p.

³ Mircea Eliade 1999.

⁴ Ld. még Wirth 1973, 41. p.

⁵ Mumford a város mint entitás két legfontosabb tulajdonságának „mágnes” és „tartály” funkcióját tartja.

városi koncentráció, hogy a benne élő ember, percepciójában nem is igen tud szabadulni egzisztenciájának alapjától, a város világtól.

Amellett, hogy a várost gazdasági-technikai fejlődési folyamat - a civilizáció evolúciója - hívta életre, mintha létrejött volna ugyanakkor egzisztenciális, mentális szükségszerűség is lett volna. Ha most kinézek az ablakon a városra, a látvány a jól megszokott: ismerem a mozgásokat, az épületek és utak ugyanazok mióta, a kép, bár élénk és változatos, valahogy békés, megnyugtató, egyes zajokat nem tudom egyértelműen azonosítani, de tudom, helye van a városban. Vajon nem mindig erre a kiszámíthatóságra, biztonságérzetre, a dolgok rendezett és zavartalan működésére vágyott az ember környezetében?

A mikrokozmosz egy virtuális (képzelt, fantáziás, mitikus) teremtés eredménye, olyan képzeletbeli konstruktum (összetartozó képzetek halmaza), amit a város létezése által kiváltott feldolgozhatatlan hatások, benyomások, hangulatok hoznak létre. Ez az „univerzumteremtés” nélkülözi a hétköznapi racionalitást, hisz a részletek befogadhatatlan áradata, az *egész* elképzelhetetlensége, a komplexitás elgondolhatatlansága vezet hozzá, ahogy képzeteket alkot az egyén magyarázatként a városi tapasztalatra. A tapasztalat tehát képzet formájában válaszol, átfőmál, megszüntet.

A *mikrokozmosz-tudat* létezését erősítik a társadalmi entitások (tömegszerű vagy identikus egységek), az esztétikailag koherens városrészek, vagy bármilyen *folytonosság*, ami a képzetet táplálni tudja, ami képes például hangulatot indukálni, és falak közé zárni, hermetikusan elzárni, úgy, hogy a képzetet ne rombolja le semmilyen disszonáns külső hatás. Az összefüggő betonfelületek, a zárt házsorok, az épületek utcafrontjának szabályozott vezérsíkja, az állandóan korlátozott horizont, a mindenhol jelen lévő zajok, a városlakók jellegzetes mentalitása, öltözete, beszédstílusa, a város dinamikája mind a folytonosság hatását fokozhatják. A folytonosság kiszámíthatóságot is jelent, és így biztonságot nyújtó érzés a városi létben.

A *nagyváros ideájának* sajátossága, hogy „fogalomkészletéből” hiányzik a *határ*; a városi mikrokozmosznak nincs határa, éppen ezért tud szilárd alapot jelenteni, mert létezése mindent átfogónak, végtelennek tűnik, mintha az maga lenne a világ. Ezt a képzetet táplálja az a tapasztalat is, hogy az egyén képtelen a nagyvárost akár csak vizuális egységként átlátni, másrészt nem tudja a különböző városi dimenziókat szétválasztani, és egy adott szempontból szemlélni, feldolgozni. Úgyhogy a városlakó egy számára csak részben strukturált, egészében áttekinthetetlen rengetegben él. Mivel a városról nem lehet átfogó képet alkotni, határai nem ismerhetők fel, nem definiálhatók egyértelműen (sokszor vizuálisan sem, de legfőképpen más, absztrakt jelentésrétegeiben); lehatároltsága nem tudatosul, végtelennek tetszik. Így a percepció és feldolgozás tökéletlensége a mindennapi tudatban a totális univerzum képzetét táplálja.

Összevetve más mikrokozmoszokkal, talán egyértelműbb ez a „határtalanság”. Például az *otthon* esetében könnyebben meghatározhatók a határok, és jelentései is összefoghatóbbak - multidimenzionalitása ellenére -, mert kiterjedése a szubjektum, illetve kisebb informális közösségei léptékére szabott.

A személyes és közösségi térhasználatban, térérzékelésben számos valós és mentális határ figyelhető meg, melyek a tér képzeletbeli strukturálása és valós beélése során alakulnak ki és jutnak szerephez. De az így megkülönböztetett részek, szegmentált területek, bármilyen is legyen hozzá az egyén és csoportjai viszonya, egy absztrakt városhoz tartoznak, egy ideához, ami áthatja egész városi létüket, annak minden dimenzióját, ezt a mélyen rögzült *egzisztenciális élményt* nevezem én (*városi*) *mikrokozmosz-tudatnak*.

A „határtalanságot” tovább erősíti a média, ami folyton a nagyvárosi életérzést, a hozzá kapcsolódó értékrendszert sugallja, azt az illúziót keltve, hogy az egyén által átélt lokális atmoszféra egyetemes. Mintha az „én városom” életmódját, ízlését, felfogását, termékeit és szolgáltatásait sugároznák szét az „egész világba”,⁶ közömbösen a földrajzi határokra.

A városi univerzum (univerzum-képzet) attribútuma nemcsak térbeli, hanem időbeli végtelen kiterjedésének képze is. Adott város már generációk óta létezhet, keletkezése ismeretlen, távoli múltba nyúlik vissza, nem megjelölhető pontba - ha egyáltalán értelmezhető ebben az összefüggésben a keletkezés fogalma. Életének korábbi szakaszai csak részben rekonstruálhatók, időben távolodva pedig egyre homályosabb a kép; a múlt-mozaik hiányos emlékeit a fantázia pótolja, tölti ki. Hogy hány generációnak fog még élettérként szolgálni, hogyan alakul át, nem tudható, tehát jövője szintén ismeretlen. Az időbeni város a végtelen múltból jön és végtelen jövő fele tart.

A város múltjáról és jövőjéről, azaz időbeli létéről vannak empirikus bizonyosságok vagy képzetek, az ember mégis - szűkebben - a városi idő állandó jelenében kényszerül élni, élette az „örök létező” mítoszával veszi körül. Vajon milyen kapcsolat áll fenn a városi időiség ilyen tapasztalata és a szubjektum halhatatlanság-tudata között? Az a tény, hogy az individuum ennek az univerzumnak alkotója, befolyásolja-e időérzékenységét? Ha az egyén a városi mikrokozmoszt örökkévalónak képze el, és mivel ő ennek a világnak alkotóeleme, szerves részét képezi, ezért „halhatatlansága” léte fundamentumából adódik. Meglehet, ez a mítosz mindig is szorosan kapcsolódott a városi mikrokozmosz-tudathoz, előzményeit megtaláljuk például az ókori egyiptomi városban.⁷ A világkép alapja az isteni tulajdonságokkal felruházott fáraó, az általa megtestesített isteni hatalom - az egyiptomiak ebből kiindulva határozták meg önmagukat. „Ha a fáraó halhatatlan, akkor végső fokon, azonosulás révén, az egész közösség is az - vélték” (Mumford 1985:64). A modern nagyvárosi kontextusban ez az *azonosulás* azt jelenti, hogy a mindennapok sodrásában a városlakó *feloldódik* az „Örök Város” látszólagos időbeli állandóságában.

A mikrokozmosz-tudatban a nagyváros időben és térben végtelen kiterjedésű, ezért az individuum a városi életteret az univerzummal azonosítja - mindezt persze tudat alatt teszi. A határnak mint fizikai vagy szimbolikus tértagoló elemnek nincs szerepe, pontosabban nem is értelmezhető a városi mikrokozmosz-idea imaginárius konstrukciójában. Ti. a végtelenség az univerzum lényegéhez tartozik, csak azáltal terjedhet ki mindenre, hogy az maga az *egész*, ha lehatárolt lenne, az egy külső, nagyobb rend létezését feltételezná, egy makrouniverzumot, mely ismeretlenségével a lét bizonytalanságába sodorna a mindennapokban. A mikrokozmosz-tudat tehát egzisztenciális védőhálóként funkcionál. Az így birtokolt tér egyben a végtelen szabadság lehetőségét ígéri (vö. halhatatlanság), ugyanakkor az abszolút szabadság egzisztenciális dichotómiája következtében, el is bizonytalanítana a belevetettség érzetével, ha a városi tudatot nem formálnák további képzetek, szabályok, szokások stb. Ez azonban már egy másik dolgozat tárgya.

A városi mikrokozmosz-tudat kulturális képződmény, melynek keletkezése nem egyetlen társadalmi csoporthoz, szubkultúrákhoz köthető, hanem valamiféle egyetemes emberi,

---

⁶ Ez a képzet már csak azért is téves, mert valószínűleg az egyén világképe sem teljesen az adott város autentikus létezéséből ered, hanem azoknak a metropoliszoknak a hatása, amelyek a legjelentősebb szereplői a világgazdaságnak és legnagyobb befolyással vannak a médiára.

⁷ Mumford 1985, 64., 84-85. p.

kognitív és affektív alapú ontológiai gondolkodás eredménye. Azonban identitás-alapja mintákban, normákban hagyományozódik, viszont a klasszikus értelemben vett politikai szocializáció nem terjed ki erre, úgyhogy a város az emberi élet háttérében lévő tudatmódosító és szabályozóerőként van jelen, melynek hatását a társas viszonyok, közösségek, intézmények stb. természetesen tovább árnyalják és módosítják.

Az előzőket kiegészítve, lényeges megjegyezni azt, hogy ez a tudat (képzet, idea), nem csupán a nagyvárosi fizikai létér és a városlakó élménye közötti kapocs, hanem ahogy az egyén a valós városnak is alkotóeleme, úgy a mikrokozmosz-tudatnak is szerves része, az emberhez „önmaga hordozójaként tartozik” (Assmann). A várost úgy gondolom el, hogy abban én is benne vagyok, mert a várost *én* gondolom el, és minden további észlelésnek és értelmezésnek ez a sarokköve, posztulátuma. Így tehát lehet saját „tulajdonom”, énem kiterjesztése, virtuális valóságom metafizikai háttere, megismerési és átélési folyamatom szubjektív rendszere.

A tér tagolása

Az embernek alapvető törekvése, hogy rendet vigyen az őt körülvevő világba fizikai és szimbolikus tértagolás, térbeélés által, ezzel mintegy univerzumot teremtve a káoszából, birtokba véve, kisajátítva, személyes tartalommal megtöltve azt.

Mielőtt áttekintenék néhány, a mai városban megtalálható térszervező elemet, megemlítenék egy olyat is, mely korábban elválaszthatatlan volt a városi univerzumból, ám néhány évszázaddal ezelőtt a civilizáció illetve urbanizáció fejlődésével eltűnt.

A város biztonsággal, menedékkal, zárt mikrouniverzummal összefonódó jelentése kapcsán talán érdemes kitérni a premodern városok egy jellegzetes elemére, a városfalra, ami az ősvárosoktól kezdve egészen a XVIII-XIX. századig állt. Ezeknek az építményeknek nem egyszerűen katonai-védelmi feladatuk volt, hanem multifunkcionális (szakrális, közigazgatási, politikai, katonai, esztétikai, társadalmi-megkülönböztető) szerepet töltek be a város életében. Egyrészt kollektív szerkezetet biztosítottak egyértelműen elhatárolva a várost a vidéktől, egyúttal meghatározva a városlakó és kívülálló identitást. Összefogta, és az uralkodó hatalma alá vonta a városlakókat, azaz szimbolikusan kijelölte az autoriter hatalom terét.

Az erősítési, védelmi, ellenőrzési, szimbolikus-hatalmi funkciókon kívül legalább ilyen fontos volt vallási-azonosulási, hiedelmekhez, mítoszokhoz kapcsolódó jelentése is, sőt, meglehet a fal ilyen szerepe minden másnál korábban jelent meg (Mumford 1985:41). A városfal szellemi határvonalat képezve „megóvta a falakon belül élőket az őket körülvevő zűrzavartól és alaktalan rossztól”, az emberi világ, az „univerzum”⁸ körülkerítésével sikerült megvédeni azt a gonosz szellemektől és démonoktól. Ez egy olyan rituális aktus volt, mellyel a várost kiemelték a profánból, és szent helyé avatták. Hogy megerősítsék e szent hely védelmét, elriasszák az árnyékvilágot (és az igazi betolakodókat), a fal kapuit monumentális, félelmet, tiszteletet keltő ábrázolásokkal díszítették.

Tehát a városfal eltűnésével a városi tér és mikrokozmosz egyik fontos szimbolikus, egyben fizikailag is létező mitikus védelme omlott le. Vajon mi védi meg ma, az ember alkotta univerzumot a külső, idegen világgal szemben? Mi képzi ma a városi kozmoszt védő mentális falakat? Mi váltotta fel ezt a modern nagyvárosokban?

Az ókorban már volt rá példa, hogy az ember korlátlan hatalmának képzele feleslegessé tette a városfalak nyújtotta védelmet. A Római Birodalom fénykorában „az ősi falakat málladozni hagyták, vagy figyelemre sem méltatva azokat a birodalom városainak továbbépítése során, gyakorta fal nélküli új városokat is emeltek. A birodalom idején a városok alapítása óta talán első ízben villanhatott fel a nyugati világ emberében egy pillanatra, vajon milyen is lenne egy teljesen nyitott világban élni, amelyben mindenütt törvény és rend uralkodik” (Mumford 1985:198).

Napjainkra állandósult volna ez a képzet? A modern világfelfogás értelmezhető úgy is, hogy a mindent befogó expanzió, a korlátlan, mindenre kiterjedő emberi hatalom illúziójába ringat. Ezek szerint már annyira eluralkodott volna az ember mindenhatóságáról alkotott hite, hogy már nem tart külső fenyegetéstől? Nem fél az ismeretlen káosztól? Megtalálta helyét, vagy éppenséggel meghódította az egész világot?

---

⁸ Mumford ebben a vonatkozásban „a mindenséget magába záró fal” kifejezést használja (i.m. 71. p.).

A következőkben kiemelnék a városi tér strukturális elemei közül néhány olyan meghatározó elemet, amelyek - objektíve - lényeges szerepet játszhatnak a városon belüli eligazodásban, fix pontjait képzik a valós és a fejünkben létező virtuális városnak, többek között orientáló, koordináló szerepükkel. Jelentőségük természetesen emberenként, csoportonként eltérő, más-más súlyozással szerepelnek az egyéni mentális térképeken, ahogy privát és közösségi emlékek, élmények, jelentések tapadnak hozzájuk.

Sugárút, főutca⁹

A főutca (boulevard, avenue, ring) mellett, hogy a város szerkezeti vázát adják, a mindennapi élet szervezésében is főszerephez jutnak. Alighanem a körutak, főutca a legobjektívebb, legéletszerűbb keresztmetszetét nyújtják a város életének, lakosságának, azzal, hogy valamennyi életforma, stílus, társadalmi réteg, foglalkozás, etnikum stb., tehát a város népességén belül valamilyen egyediség jeleit mutató társadalmi csoport reprezentálja itt magát. Ténylegesen egyfajta teátrális jellege van, egy nagy színpad, ahol mindenki megmutatkozik. Ennél fogva az a különleges „pont” a fizikai városban, ahol a leginkább lehetséges olyan csoportok, egyének találkozása, melyek életmódjuknál fogva nem érintkeznek egymással, és/vagy másik övezetben, városrészben, esetleg szegregátumban laknak. Mint egy városi szimbolikus olvasztótégely, melyben az emberek sokszínűsége nem elkülönül, hanem keveredik; bár egyedi vonásaikat megtartják, azonban egy dologban azonosak: mindannyian jogot formálnak ennek a térnek használatára.

Olyan tér, amely funkciója - egyén- és csoportspecifikus sajátosságoktól függetlenül -, és szimbolikus jelentése révén egyaránt meghatározó elem mindenki számára: fontos szerepet játszik az egyén városi térfelfogásában (virtuális városában), illetve térspecifikus cselekvéskomplexumában, már csak a közigazgatási, kereskedelmi-szolgáltató egységek magas koncentrációja következtében is. A város centrális övezete, az ún. üzleti negyed, ezeknek a nagy forgalmú, a város közepén áthaladó utaknak mentén épül fel. Ezek a város ütőerei, e köré szerveződik a belváros.

Maga a trend, itt történnek dolgok, itt zajlik a társasági élet, s amit itt látunk az embereken, a divat is innen jön és terjed szét. Mikor a központban járunk, annak jelentőséget tulajdonítunk, ahogy megvan a maga szolid ünnepélyessége a „bemegyünk a központba”-programnak, mintha ott mindig történne valami. Ha turistaként érkezünk, ez az első célunk, mert ez a hely esszenciája, a lényeg.

A XVII. században a sugárutak kialakítását a növekvő járműforgalom mellett katonai szempontok tették szükségsszerűvé, ami a védelmi stratégia elemeként és a katonai felvonulások színhelyéül szolgált. Az utóbbi, szimbolikus-reprezentatív funkció az uralkodó politikai és katonai erejét volt hivatott kifejezni, hogy ez minél hatásosabb legyen, a sugárút kialakításában az esztétikai szempontok fontos szerepet játszottak. „Ahhoz, hogy a díszfelvonuláson a csapatok a lehető legrendezettebb, erőt árasztó benyomást keltsék, a katonai egységek számára vagy nyitott teret, vagy hosszú, töretlen sugárutat kell biztosítani” (Mumford

---

⁹ A sugárút élményének művészi feldolgozását ld. Annette Weintraub *Sampling Broadway* c. multimédia installációjában.

1985:345).¹⁰ Ugyanis az egyenes, széles utcák szabályosságukkal fokozzák a *nagyság és méltóságteljeség* hangulatát.

Nos, a főutca dramaturgiai színezete változatlanul megmaradt a modern időkben is, az emberek és autók hömpölygő folyama soha véget nem érőnek tetszik, áramlásuk olyan masszív, mintha céljukban semmi sem tudná őket megakadályozni. A mozgás állandósága és folytonossága, a belőle áradó feltartóztathatatlan erő, és a városon belüli központi hely, összességében kelti azt az érzést a szemlélő számára, hogy „maga az élet vonul el előtte” (Mumford).

Városköz(ép)pont

A központ nem pusztán geometriai helyzetet jelöl: a centrumnak kétségtelenül magnetikus ereje van, ez szinte lényegéhez tartozik, általa is alkot a város koherens, organikus egységet; egyfajta összetartó erőt jelent.

A főtér, nagytemplom, városháza a centrum szinonimáinak mondhatók. Amellett, hogy a belváros fő térrendező elemei, az egész város számára viszonyítási pontként szolgálnak.

A város középpontjában álló épület erősíti a központ szakrális jellegét. Előtte általában kisebb-nagyobb tér található, ami tágabb rálátást biztosít az épületre, szimbolikusan utat engedve aurája szétsugárzásának, a teret uraló erőbővel látványával szolgálva. A főtér és templom vagy a városháza gyakran azonos helyen található, a központi motívumok és funkciók ilyen halmozása által különösen hangsúlyossá válik az adott városi tér.

A városok centruma, illetve az ott lévő - gyakorlati funkciójuknál és/vagy szimbolikus tartalmuknál fogva - kiemelt jelentőségű épületek a városlakók helymeghatározásának kiindulópontjai, biztos, rögzített pontok, amikhez képest meghatároznak valamit; ehhez viszonyítanak. Tőle méri a mozgásos távolságot, a jelentések adott rendszerének meghatározó tartalmait, olykor a történetiséget magát is (A. Gergely 1996). A központ lényegénél fogva kijelöli a perifériát is.

Az egyén a város központját észben tartva tájékozódik az utcákon járva (helyzet-meghatározás), lakóházának elhelyezkedését a városi térben is ehhez viszonyítva *gondolja el* (virtuális város). A mindennapi életben a centrum alapvető koordináló szerepe a térbeliséget megjelenítő szóhasználatban is megfigyelhető, olyan kifejezésekben, mint: „bemegyek a városba”, „mi történik a városban?”, „kint lakunk”, vagy pl. a városközpont, külső kerület, külváros, peremkerület stb. szavakban.

A középpont kiemelésének (tornyok, terek, középületek) a tér jelentése szempontjából több rétege van: mitikus (kozmológia), szimbolikus-hatalmi és koordinációs funkciója mellett számos más szerepet tölt be a mindennapok során: a közösségi tér eleme, a társadalmi élet szervezője, városi események színhelye, az egyén város-identitásának megerősítője, a „városbeszéd” része stb.

A belváros központi intézmények és lakóépületek kiterjedt tömege. A város életében betöltött gazdasági, közigazgatási, kulturális szerepe mellett terei birtoklása presztízs-értékkel bírhat, a bentlakás, és kiszorultság élménye (külvárosi/belvárosi attitűd), a jövőkép perspektívája kapcsolódhat hozzá, a belüllét, azaz a védettség képzetét nyújthatja.

---

¹⁰ Néhány városban a mai napig tovább él ez a hatás, hagyomány formájában például Párizs - Champs-Élysées minden év július 15-én vagy New York - Fifth Avenue-i állandó ünnepi felvonulások, sőt néhol eredeti funkciójával együtt például Moszkva, Bagdad.

Templom¹¹

A templom vagy azzal egyenértékű mitikus monolit, ősidőktől fogva a település térbeli tagolásának legfontosabb eleme, kiindulópontja volt. A város vonzása a számos szimbolikus erőt, hatalmat, emléket koncentráló központból sugárzik ki, ennek a magnetizmusnak vizuális manifesztuma ez az épület. A középpont kézzelfoghatósága, láthatóvá tétele szükségszerű, csak így tudja maga köré gyűjteni az embereket.

Korábban gyakran tartották magát a várost a mindenség közepének (ld. Hankiss 1998:77), a „közepont középpontjába” pedig mindig valamilyen hatalmat kifejező építményt állítottak, olyan szimbólumot, melynek alapvető szerepe volt az adott nép világképében: ez lehetett templom, szentély, a szentélyt a palotával egységbefogó fellegvár.

Gyakran a tábornok és szentélyt, majd palotát és templomot ugyanarra a magaslatra helyezték, ezt a helyet fallal határolták el a hétköznapi emberektől. A kettős hatalmi szimbólumot, a királyi (politikai, katonai) és vallási hatalom egy helyen való egyesülése, városon belüli központi elhelyezkedése és magaslatra építése, minden szempontból a város felé emelt, így gyakorolva hatékony ellenőrzést a városlakók felett.

A templom központi elhelyezkedésébe számos mitikus képzett sűrűsödött: úgy vélték, hogy a földet és mennyet összekötő világtengely a templomon halad át, azaz összekötő kapocs az emberi világ és az isten között, körülötte forog a világ, elfedi az alvilág száját, a középkor egész városát átható vallási misztériuma, a körmenetek tömegélménye épült e köré stb., tehát többszörösen is szent hely volt. Jelentőségét esztétikailag tájolásával, kozmoszt mintázó felépítésével, tömegével, magasságával, díszítettségével, a város többi részének hozzáigazításával emelték ki. Régtől fogva a temető helye is - keresztelőtől sírbeszédig az emberélet szimbolikus keretét adva.

Státusa az anyagi világ feletti uralom, a felsőbbrendűség, magasabbrendűség. A templom jelenlétével a városlakók morális felvigyázója volt, méltóságával és személytelen avagy deikus szigorával a város fölé emelkedve, egyszersmind a világrend felett őrködött. Ahogy tornyát a város minden pontjáról látni lehetett, a mindenütt ott lévő istenségre emlékeztetett, figyelmeztetve arra, hogy mindent átható jelenléte előtt nem lehet elrejtőzni.

A templomtorony a várostól egyre távolabb eső pontokból szinte egyetlen kiemelkedő jelölője a település létének; térbeli felkiáltójel, fókuszpont. A külvárosból szemlélve, megerősíti a belváros helyét, létezését. Tehát a templomnak - és ez a tértagolás szempontjából nagyon fontos - koordináló, orientáló szerepe van.

A templom mitikus, kozmikus, morális és tájékozódást segítő szerepe mellett nem utolsósorban, olyan gyűjtő pont volt, ami maga köré szervezte a város társasági, közösségi életét, helyet adva a városi funkciók organikus fejlődésének, majd szétválásának. Multifunkcionális szerepe lassan kiterjedt a környékre, így a templom szerves egységet alkotott a főtérral.¹²

Később, ahogy a sebesség és az idő egyre nagyobb szerephez jutott az élet szervezésében, a templom új szimbólummal bővült: felkerült a templomtoronyra a modern élet meghatározó princípiumának, az időnek jelképe: az óra. A több emelet magasságban elhelyezett toronyóra, hatalmas számlapjával, nehéz mutatóival, a modern ember számára szakrális szimbóluma az

---

¹¹ A templom szimbólumrendszerének részletesebb elemzését lásd: pl. Eliade 1999, 19-23., 53-56. p., Hankiss 1998, 78-81. p.

¹² A templom szerteágazó helyi társadalmi funkcióiról lásd Mumford 1985, 289. p.

idő mindenhatóságának. Habár manapság az információ-dömping növekedésével szuggesztivitása gyengült, a toronyóra jelenléte továbbra is nagyon beszédes marad.

Egyrészt a mai modern város beépítettségénél fogva, másrészt a nyugati világ deszakralizálódása következtében, a templom mindegyre veszít mitikus szerepéből, ám mint sajátos építészeti jelenség, kiemelt koordináló, orientáló funkcióját megtartotta. A templomok, tornyok száma az idegen számára is egyfajta egyértelmű jele a település rangjának, tiszteletben tartandó multikulturalitásának.

Főtér

A főtér (agora, forum, plaza, campo, piazza, grand place) rendszerint a főutcák kereszteződésében, vagy torkolatában elhelyezkedő nyitott tér. A főtér kezdetben alakatlan térség volt, melyet rendezetlenül fogtak körbe épületek, sokszor nem volt több mint a főút kiszélesedése (Mumford 1985:147, 289). Széles körű társadalmi funkciója azonban szükségessé tette a nagyobb tömegek befogadására képes tér kialakítását. Korábban a reprezentatív események, ünnepek, megemlékezések, gyűlések mellett, a városi közélet valamennyi színterének helyet adott. Szent és profán események egyaránt zajlottak itt. Jelentőségét, tartalmát mindig más építmények is kiemelték, úgymint templom, hős szobra, kút, szökőkút, városháza. Fontos társadalmi szerepét jelzi, hogy mindig nyitott volt minden társadalmi réteg számára.

A városi áru-, információ- és eszmecseréhez tömegre volt szüksége, ezért ezek színterei a templomok körül kezdtek kialakulni, ahol az állandó és rendszeres istentiszteletek miatt az emberek a leggyakrabban gyűltek össze. Így kezdetben maga a templom töltött be multifunkcionális szerepet a város életében; a vallási ceremóniák mellett más, pl. ünnepi, színházi, tudományos események is zajlottak itt (Mumford 1985:289). Majd a tevékenységek bővülésével és fejlődésével, mindezek a templom környéki szabad térre költöztek. A főtér helyet adott a piacnak, gyűléseknek, színházi előadásoknak, mutatóanyagoknak, ünnepségeknek, sportrendezvényeknek, ítélethirdetéseknek, pletykálkodásnak, barátkozásnak, tehát a társas(ági) életnek. Azaz „számos városi funkciót egyesített (jog, kormányzás, kereskedelem, ipar, vallás, barátkozás)”, így „a város legfontosabb és legjellegzetesebb elemévé vált” (Mumford 1985:147).

Manapság, funkcióját tekintve sok helyen átalakult a főtér jellege, és leginkább reprezentatív-szimbolikus szerepe maradt meg, ám lényege mindenkor összekapcsolódik a tömegjellegű eseményekkel. Ez az a szabad térség a városban, ahol a legnagyobb tömeg keletkezésére számíthatunk, földrajzi fekvése mellett helyzete ezért is központi: alkalom adtán a helyi társadalmi élet centruma.

Városháza

Az agorán folyó gazdasági tevékenység bővülése, növekedése kiszorította a politikai és törvényhozási tevékenységet, így a város politikai élete új intézményben lelte meg helyét, a városházán. Ez a változás egyben a politikai és vallási hatalom szétválását is jelezte (Mumford 1985:151).

A tanácskozásoknak helyet adó épület sokszor eredeti helyszínéhez közel, vagy amellett emelkedett, azaz a piactér, főtér környékén. Mint a város életében legnagyobb hatáskörrel, legtöbb jogosítvánnyal rendelkező intézmény, a társadalmi törvények helyi „örzője”, fizikai környezetében is domináns építményként jelenik meg. Mérete, tömege, elhelyezkedése a helyi

társadalmon belül betöltött kiemelt fontosságára utal. A városháza központi helyzete hatalmi, paternalista státuszát fejezi ki: felvigyázó, gyámkodó, ott foglal helyet, ahonnan „mindent látni”, azt sugallva, hogy kormányzása mindenre kiterjed.

Pályaudvar

Fontosnak tartom kiemelni ezt a városi térbeli elemet, mert természete minden másétól különbözik: kiválik a város zárt mikrovilágából, nemcsak a város lakóit szolgálja ki, hanem mindenféle idegen látogatót, átutazót is. Működése nem a város belső rendszerébe kapcsolódik, hanem lényege éppen a városon kívüli, városközi érintkezés. A városi tér rendhagyó pontja. A pályaudvarok a városon kívüli világot idézik, emiatt mintha nem is a városban volnának, az ismeretlenből jövő, és távoli ismeretlenbe távozó közlekedési útvonalak szimbóluma és csomópontja. Jelentőségét az emeli ki, hogy önálló, sajátos funkciót ellátó épülete van. A pályaudvar a város térbeli folytonosságának és állandó mozgásának kiterjesztése, oldja a város zártságát avval, hogy egy nagyobb rendszerbe kapcsolja be. Az elutazó-érkező lakosok, a megjelenő idegenek, az eköré épülő mikromilió: a jegypénztár, az újságos, a taxik, a váróterem, az utasellátó, a telefonfülkék és csomagmegőrzők - egészében rendkívül különös világot alkotnak.¹³

A pályaudvar - Arnold van Genneptől kölcsönvett terminussal élve - liminális tér, mert szorosan kapcsolódik az utazás köztes állapotához. Az „itt” lét és az „ott” lét közötti átmeneti szakasz része, a város kapuja. Az utazó szempontjából sajátos térelmény: az elutazó a váróteremben vagy a jegypénztárnál már lélekben a vonaton/buszon ül, már elutazott. A célállomását elérő utazó pedig igazán csak akkor érkezett meg a városba, ha áthalad ezen a szimbolikus kapun. A pályaudvar a városközti „átmenet”, azaz egy instabil állapot része.

A pályaudvar időiségével is elválik a várostól, avval, hogy egy szélesebb (városon kívüli) rend, sajátos ciklikusság szerint működik; tevékenységét az országos menetrend szabja meg. Állapota mindig átmeneti. Míg a többi kiemelt tér-elem létehez a statikusság kapcsolódik valamilyen formában, addig a pályaudvar lényegét épp az időbeli állandó változás jelenti: járatok váltják egymást folyamatosan, különféle irányokból érkezve és eltérő célok fele tartva. Ahogy a főtér az origó, a pályaudvar mindig csak az érintő, a sugár egyfajta ellensúlya, amely a város univerzumához az univerzalitást kapcsolja téri objektivációként.

A tér tagolásának aspektusai

Hányféle szempontból, mi alapján tagolható a városi tér? Mi az, ami ebben befolyásolhatja az egyéni térelményt? Ezekről a strukturáló elemekről próbálok a következőkben felsorolásszerű áttekintést nyújtani.

A fent említett építményeken kívül számos olyan objektum (épület, tereptárgy, utcabútor, terület, természeti képződmény) van a városban, amely vizuális egyedisége, sajátos funkciója, szimbolikus jelentése révén kiemelkedik a városi környezet egészéből, és így szignifikáns pontként szerepet játszik a városon belüli helymeghatározásban, koordinációban, és egyáltalán a város fizikai területének tagolásában. Az otthont jelentő ház, a munkahely, köztér, játszótér, közkönyvtár, múzeum, áruház, egy környék, övezet stb., mind karakteres pontok lehetnek, azaz konkrét funkciójuknál fogva elhatárolhatók, megkülönböztethetők a városi épületek

---

¹³ Egy pályaudvar színes életének természetrajzát lásd Goytisolo 2001.

sokaságától. De a funkció mellett a hozzájuk kapcsolódó privát-közösségi emlékek, érzések, viszonyulások legalább ennyire meghatározóak az egyén számára.

A városi tér tagolásának a tudatban tehát számos aspektusa létezik, ezek a tényezők, absztrakciók és fizikai létezők, eltérő hangsúllyal árnyalják az emberek egyéni városstruktúra-koncepcióját:

Objektív szempontok - absztrakciók általi tagolás:

- közigazgatási egységek (kerületek, városrészek)
- funkcionális egységek (kereskedelmi-üzleti övezet, gyárnegyed)
- társadalmi réteghez, vallási közösséghez, etnikumhoz, népcsoporthoz, foglalkozási csoportokhoz köthető szegregátumok, övezetek (villasor, cigánytelep, ipartelep, vasút-környék)
- utcák, utak irányai, nem látható torkolatai, városon kívüli céljai (honnan hova tart), elnevezésük nyelvi-kulturális hordozóként (út, köz, dűlő, sutlik stb.)
- utcastruktúra
- égtájak
- középületek mint speciális szolgáltatások helyei (pl. könyvtár, múzeum, színház, kórház, városháza, áruház, iskola, posta stb.)
- a fizikai elemekhez (tér, épület stb.) fűződő, a közösség tagjai által azonosan értelmezett történelmi, kulturális jelentés (pl. az adott épület „híres építészeti alkotás”, adott múzeum a gyűjteményénél fogva „országszerte ismert”, „ezen a téren mondott beszédet”, „itt volt régen a piac”)
- az objektum kora (pl. történelmi városrész, újváros, a leendő kereskedelmi központ helye stb.)
- használati mód szerint: reprezentatív, hétköznapi funkció, köztér, magántér
- általánosan, esetlegesen használt, illetve használaton kívüli tér (Niedermüller 1994:10)
- a közösség negatív/pozitív előítélete (kollektív emocionális viszonyulás)
- elnevezések (hivatalos és csak a köznyelvben élő nevek egyaránt).

Objektív szempontok - fizikai elemek általi (vagy vizuális) tagolás:

- utcák, utak, főutak, sugárutak, keresztutak, parkolók, csomópontok, kereszteződések elhelyezkedése (egymáshoz való viszonyuk alkotja az utcastruktúrát, ld. objektív absztrakciók)
- zöldövezetek
- közterek, köztes terek
- épületek, övezetek állapota
- épületek, övezetek típusa: egyedi középület (koncentrált formában: általában belváros), ipari tervezésű emeletes szabványház (koncentrált formában: lakótelepek), kertes ház (koncentrált formában: kertváros)
- építészeti stílus.

Szubjektív szempontok:

- a fenti objektív kategóriákhoz, illetve ott élő emberekhez kapcsolódó személyes viszony (negatív/pozitív előítéletek, emlékek, esztétikai ízlés stb.)
- az egyén mindennapjai során bejárt útvonalak, a ritualizálás során kialakuló viszony, minden jelentésárnyalatával
- az útvonalak szubjektív egysége (struktúrája), összetartozása, „negyedek” képe-képzete
- egyéni jelentőségű pontok - elsősorban az útvonalak fókuszpontjai: a saját otthon, továbbá csak az egyén számára, a személyes jelentéstartalom által megkülönböztethető pontok (pl. családtagokhoz, barátokhoz, ismerősökhöz köthető helyek)
- használati mód szerint: reprezentatív vagy hétköznapi funkció
- ismert, ismeretlen rész
- általánosan, esetlegesen használt, illetve használaton kívüli tér (Niedermüller 1994:10).

Az ember fejében létező *virtuális várost* - azaz adott város mentális lenyomatát - ezek a szempontok egymást átszöve, rétegződve alakítják.

Attribútumok

A város sajátos élményét három alapvető *attribútummal* lehetne leírni, eszerint hatása *többszörösségből*, masszív, *nehézkedő* állapotából és *perpetuum mobile* (örökmozgó) létéből származik.

Többszörösség

Többszörösség fogalmán az egyénből mint mértékből kiinduló viszonylagosságot, arányt értek. Az adott jelenség térben többszörös, azaz meghaladja az egyén fizikai kiterjedését, méreteit; időben többszörös, azaz meghaladja az egyén élethosszát vagy állandó jelenidejűségét. Illetve van egy nem tér- és időspecifikus észlelés: az individuum egyedi, „egyetlen és megismételhetetlen” identitásával szembe álló sokaság tapasztalata.

A többszörösség talán a város legsokkolóbb tulajdonsága. Mikor a városról mint norma-rendszerről beszéltem, méretei és arányai tudatbefolyásoló hatását taglaltam, hasonló összefüggésről szóltam, de más megközelítésben. A többszörösséget vizsgálva az egyén perspektívájából, észlelő, érzékelő, értelmező cselekvéséből indulok ki: mi az az alapvető élmény, amivel a szubjektum a nagyvárosban szembesül? Az, hogy szinte minden jelenség mértéke meghaladja a saját természetes léptékét. Az elsődleges - vizuálisan szembetűnő - többszörösség például az épületek méretei (méretarány), sűrűsége, egyes épületek, terek konstruált, „kitervelt” *monumentalitása*. De a nagyvárosra általában jellemző a felfokozott képi ingerek (illetve ezekhez kapcsolódó auditív hatások) jelenléte, a látványon belül a méretek, arányok, színek, kontúrok, távolságok, mozgások, tárgyak *sokfélesége*, tehát általában a képi elemek nagy száma és változékonysága. Mivel nem kapunk áttekintést fizikailag a városról, az utcák egymásutánisága, a csak részletekben előbukkanó horizont, „fokozzák a város nagyságáról nyert képzetet”.¹⁴

A tér által meghatározott további élményszerű jelenségek a magas népességszám, népsűrűség, az emberi populáció heterogenitás stb.; absztrakt dimenzióban ez például az emberi, társadalmi tevékenységet polarizáló, strukturáló rengeteg intézmény, a szolgáltatások sokfélesége, az egyéni, közösségi kapcsolatok nagy száma. Ettől a fajta felfokozott „abszurditástól”, a mennyiség attribútumának radikális jelenlététől, s a benne formálódó szerepektől a város hatása ténylegesen *drámai*, de a város használója nem néző csupán, hanem szereplő is.

A város időbeli kiterjedése is többszörös, azaz létezése túl mutat az egyén élethosszán. Megmutatkozik ez többek között a városépítészet ideájában: „minden nemzedék az általa eszményinek ítélt formákat és ábrázolásokat hagyhatta hátra: szentélyeket, templomokat, palotákat, szobrokat, képmásokat, feliratokat, olyan faragott és festett beszámolókat a falakon és oszlopokon, melyek kielégítették az ember ősi vágyát, hogy hallhatatlan legyen, s hogy jelen legyen a következő nemzedék tudatában” (Mumford 1985:74).

Az idő jelenléte ennél autentikusabb formában is megjelenik, mégpedig a pusztuló házak lehetséges jelentésében. Az épületek állagromlása - különösen történelmi városrészekben, ahol a szimbolikus-történelmi tartalom növeli az épület, hely jelentőségét -, a városi térben

---

¹⁴ Mumford idézi Leon Battista Alberti építészt. Mumford 1985, 291. p.

különös hatásával folyton az idő múlására emlékeztet, annyira, hogy látványuk szinte személyesen érint meg, avval, ahogy saját halandóságunkra figyelmeztet.

Fontos megkülönböztetni a restaurált, *újjászületett* régi épületeket, tereket, városrészeket, melyek archaikussága nem annyira szuggesztív, inkább csak szimbolikus-történelmi jelentésük révén kapcsolódnak a múlthoz. Az eredeti kivitelükben álló épületek archaikussága ennél kézzelfoghatóbb. Nemcsak egyszerűen múltat, hanem távolabbi múltat idéznek, olyat, aminek „kezdetét” egyes generációk nem ismerik, így ezek az épületek, mintegy az időiség monumentumaiként nehezdednek ránk a városi jelenben.

Paradox módon, azzal hogy az omladozó épület esztétikai jelentést kap (ld. múlandóság jelképei), a pusztulás folyamata is átalakul absztrakt értelemben: kimerevedik, megáll. Nem a foszlás - az időben változó állapot -, hanem az adott pillanatban mentálisan-vizuálisan rögzített - örökkévalónak tűnő - látvány lesz fontos, ezáltal az objektum ikonná válik.¹⁵

Emellett létezik még egyes városi térbeli elemek időbeli, szimbolikus-történelmi megkülönböztetésének intézményes formája is, a reprezentatív *emlékhelyek*, jellemzőjük, hogy valamilyen módon jelöltek, és az egyedi jelleg megerősítésének lehetősége, a *nevesítettség* által adott. Ezek a városlakók egyes csoportjai számára identitást meghatározó jelentéssel bírnak, mondanivalójuk, tartalmuk tudatosul az emberekben, ellentétben a fent leírt „névtelen” épületekkel és terekkel.

A városban jelen van a jövő is bizonyos értelemben: a jelen és múlt viszonyának, kontinuitásának észlelése magába foglalja, feltételezi a lét folytonosságát a jövő fele. Az egyén az adott élettér, környezet - makroszinten város - adottságainak figyelembevételével vetíti előre tervezően létét a jövőbe. Az idő többszörössége azt is jelenti - vulgárisan fogalmazva -, hogy a város túléli az egyént, sőt még ki tudja, hány generációt.

Összefoglalva tehát a város időbeli többszörösségét, az idősíkok árnyalt rétegeinek párhuzamos, egymásra épülő jelenléte jellemzi a várost. Egy fantáziát valósít meg, az időutazás vágyát, nosztalgiát a meg nem élt korokba, azzal, hogy materializált formában, eredetiben ott hagy a régi időkben egy töredéket, egyben arra figyelmeztetve, hogy az örök jelen tapasztalata csupán kényszerű érzécsalódás. A városi lét időisége a *létezők* állagromlásának és a *lehetőségek* konstruálásának egymást átható folyamata, a múlt (pusztulás) és a jövő (re-, meg-konstruált) építménye egyaránt (A. Gergely 1996).

Míg kistélepülési környezetben a fizikai méretek, kiterjedések, a kapcsolati háló mérete átláthatóvá teszi az egyéni életteret, addig a nagyvárosban ennek befoghatóságának, feldolgozhatóságának problémája a biztonságérzet elvesztésével fenyeget.¹⁶ A mikrokozmosz-tudatnak ezért különösen jelentős kognitív és egzisztenciális funkciója, hogy az egyén számára a már áttekinthetetlen fizikai elemek, intézményes struktúrák stb. sokaságát, a kapcsolat- és viszonyrendszerek összességét, egy rendet, logikát, értelmezési alapot jelentő képzetbe sűrítve redukálja, ezzel a városszővevény szabályozottsága, összefüggésrendszere, összetettsége az *Én* számára is felfoghatóvá, azaz befogadhatóvá válik. Minél komplexebbé kezd válni egy város - növekszik, polarizálódik, szegmentálódik, strukturálódik stb. -, úgy egyre fontosabb lesz a város ideájának (mikrokozmosz-tudat) integráló szerepe a városlakó felfogásában. Az idea, képzet a valóság komplexitásának növekedésével arányosan absztraktabbá válik, lévén a

---

¹⁵ Vö. Roland Barthes gondolatával, miszerint a mítosz kimerevíti a világot (idézi Virilio 1993).

¹⁶ A városi sokféleség, heterogenitás városlakókra gyakorolt szociológiai hatásáról, a kialakuló mechanizmusokról lásd pl. Wirth 1973.

szubjektum egyre kevesebb biztos információval, ismerettel rendelkezik a valódi környezetről, ezt az információs űrt pedig a képzelet tölti ki. Ennek következtében nagyobb szerepe lesz a jelzéseknek, rítusoknak, képzeteknek, szokásoknak, rutinoknak a mindennapokban való közlekedésben, hogy eligazodjunk az elemek sokasságában, legyőzzük azok többszörösségét.

A város számos érzékre ható ingerek tömegével egy többbrétegű textúrát alkot, melyben a szubjektum számára ismert, nehezen vagy egyáltalán nem azonosítható jelenségek sokfélesége mégis értelmezhető - vagy legalábbis elfogadható -, a mikrokozmosz-tudat így egy átfogó kontextusként is működik.

Nehézkesedés

A város helyéből elmozdíthatatlannak, rengetege megváltoztathatatatlannak tünik; egyes részei ugyan módosulnak, de valamiféle alapstruktúra, arculat állandó marad.

Egészében a város a kiterjedt *fizikai tömeg* látványát nyújtja, ahogy rendíthetetlenül áll, kiszorítva magának a helyet a természeti környezetből. Nehézkesedése oly masszív, állandó és olyan nagy területre terjed ki, hogy akár távoli perspektívából, akár belülről, képes az önálló univerzum képzetét kelteni.¹⁷ A *nehézkesedés* érzete szorosan kapcsolódik a többszörösség élményéhez, mert a város nehézkesedése csak az épületek, utak, terek nagy száma, sűrűsége által lehet ilyen látványos. Az elemek szoros egymásutánisága, *tömörségével* megbonthatatlan anyagnak tünik. Ahogy az épületek egymásra torlódnak, szorosan egymás mellett helyezkednek el, az utcák szélességében az útburkolat faltól falig terjed, az utak pedig egymásba folynak - az egész város egy hatalmas összefüggő felületet alkot. Ez a tömör tömeg óriási nyomást fejt ki, és mindezt „időben” teszi, azaz már régóta nehézkesedik, és sokáig fog még nehézkesedni.

A „nehézkesedés” szemléletes kifejezését Elias Canetti emberi testhelyzetekről szóló leírásában használja, ami a fenti város-élmény lényegét is talán a legérzékletesebben adja vissza. Canetti az ülő testhelyzetről azt mondja, hogy az ülés - mint nehézkesedő állapot - méltóságát főleg időtartama sugallja, és minél tovább tart „annál biztosabbnak tetszik a nehézkesedése” (Canetti 1991:400), tekintélye annál szilárdabb. Továbbá: „Míg egy álló alak részéről környezete sokféle számítás [...] addig az ülőtől csak azt várja el, hogy ülve maradjon”. Mindez a városi tér kontextusában azt jelenti, hogy a város változatlan, múltba visszanyúló és jövőbe tartó nehézkesedő állapota folyamatos, állandó, mely éppen ezért kiszámítható. Létezésében nem kell váratlan változásra számítani, ezért biztonságot jelent, szilárd platformot ahhoz, hogy az ember egzisztenciáját erre alapozza, letelepedhet, családot alapíthat, van értelme a jövőjét hosszú távon megtervezni ebbe a környezetbe.

A nehézkesedésnek alapvető szerepe van a városi mikrokozmosz-tudat állandó megerősítésében, biztosítva arról az egyént, hogy világképe szilárd, örökkévaló, fix pontokra épült. „Még látszólagos időtállósága, az, hogy megszentelt épületei nem parasztság módjára omladoztak, ez is csak tovább közelítette a várost ahhoz az örök mintához, melyet az embernek a világmindenségről alkotott egyre bővülő tudata olyan vonzónak tett” (Mumford 1985:73-74).

---

¹⁷ Vö. az urbanisztika „bolygóváros” kifejezésének szimbolikájával: a történelmi város és az azt körülvevő, alközpontokat alkotó kertvárosok szerkezete a Naprendszer metaforájában jelenik meg.

Tehát kívülről nézve, a város egészében a környezetétől elváló, autonóm, szinte önfenntartó rendszer.

Perpetuum mobile¹⁸

A várost különböző elemek és rendszerek relációja, rétegződése alkotja, melyben mindegyik tényező legalább egy dependenciális kapcsolatban áll egy másikkal. Így bármilyen elemi cselekvés, mozgásba hoz legalább egy további rendszert is. Ez a mozgás adja a város dinamikáját. Minél strukturáltabb egy város hálója - amit az elemek gyarapodása, ergo a kapcsolatok számának növekedése okoz - annál több mozgás jöhet létre adott időben, fokozva a dinamikát. A rendszerek egymásra gyakorolt kölcsönhatását persze a köztük lévő átvitel minősége tovább árnyalja.

A város legtöbb rendszerében jelen van - egyetlen öntudattal rendelkező elemként - az ember. Az ő döntései a „végső mozzgatók”, a fő, elemi induktorok, és mivel az emberi lét cselekvések sorából áll, míg ember van a városban, a mozgás állandó és folytonos.

A mozgás jellemzője lehet tartama is. Az örökmozgó állapot mint időbeli folyamat azt jelenti, hogy a kezdőpont és végpont egyaránt nem értelmezhető. Ha pedig időbeli folytonossága korlátlan, akkor ez az attribútum a város *örökkévaló* létének képzetét erősíti.¹⁹

„A mozgás kifejezheti a mozzdulatok rögzített és változatlan rendjét is, s e rend éppenséggel azt célozhatja, hogy rutinmozzgásként irányítson egy állandó szituációt” (Burgess 1973:157). A szituáció pedig maga a városi lét, ami mozzgások sokaságát jelenti. „A rutin mozzgás tipikus kifejezése a munka”. A munka, általános értelemben véve a *cselekvés* mint mozzgás működteti a várost. Az egyén úgy lehet egy rendszer, a város - egy rend és értelem által működő világ, kozmosz - szerves része, amennyiben törvényei szerint él: cselekvést hajt végre, munkát végez. Az egyén az örökkévalóság (a városi örökkévalóság) képzetében a mindennapok, azaz a *tevékeny lét* során oldódik fel.

A városban az elemek közötti összefüggések és törvényszerűségek, a köztük létrejövő kölcsönhatások, viszonyok adnak értelmet egymásnak (önmagában semmi nem értelmezhető, csak valamilyen kontextusban). A kölcsönhatás a mozzgás, azaz valamilyen cselekvés következményeként jön létre.

A város nehézkedéséhez és perpetuum mobile érzetéhez elpusztíthatatlan volta is hozzájárul. Történjen bármi egy várossal, legyen szó a legsúlyosabb csapásról, soha nem hal meg. Elnéptelenedhet, de valakik mindig maradnak ott, az elvándorlók közül is mindig vannak visszatérők. Elpusztíthatatlan. Mumford néhány legendás városrombolás áttekintése után hozzáteszi: „Az együttműködés és az érzelmi kapcsolat pozitív erői azonban újra arra késztették az embereket, hogy visszatérjenek az elpusztított városok helyére” (Mumford 1985:58). És ha van ember, akkor van mozzgatóerő, amittől él, működik a város.

A városi mikrokozmosz-képzet percepcióra és értelmezésre ható integráló szerepe az, hogy bármennyire nyomasztó a városban a többszörösség, sokféleség, az ingerek sokaságának feldolgozhatatlansága, nem a káosz érzése uralkodik el az egyénen; birtokában van annak a megnyugtató képzetnek, hogy minden egyes jelenség valamiféle rendszerbe kapcsolódik, olyan világ része, melyben rend uralkodik.

---

¹⁸ Gausa spanyol építész szemlélete szerint a teljes, a véges, a befejezett, a rögzített a múlté. A város folytonos mozzgása, alakulása, formálódása következtében a „folyamatban” látja az új város lényegét (Batár 1999).

Manuel Castells az információs város kapcsán a „város-mint-folyamat”-ról beszél (Pintér 1999).

¹⁹ Vö. *A városi mikrokozmosz* c. fejezetben írtakkal.

Az épületek metafizikája

A város mint tömeg

Az ember és a városi környezet kölcsönhatásának Canetti *Tömeg és hatalom*²⁰ című munkájában alapvető szerepe van. A tömeg primer viselkedésének bemutatása kifejezetten térspecifikus szemléletű, vagy legalábbis azt ilyen környezetben ábrázolja. A város a tömeg jelenségétől elválaszthatatlan, a *tömeg* a város sztereotípiája. Bár az emberek kritikus számban való előfordulására itt van a legnagyobb esély, nem feltételezik egymást kölcsönösen.²¹ A következőkben arra szeretnék rávilágítani, hogy nemcsak a városok utcáin és zárt tereiben találkozhatunk az emberek tömegjellegű csoportosulásaival, hanem a város - mint térbeli képződmény és emberi aggregátum -, maga is definiálható tömegjelenség.

Szemügyre véve a város térbeli elrendeződését, látható, hogy valamerre orientált, tájolása koncentrikus, egy origó fele tart. A központhoz közelebb egyre sűrűbb lesz az épületek és emberek sokassága, a rendelkezésre álló tér szűke miatt az épületek már csak felfele terjeszkedhetnek, torlódnak. Legyen bármilyen nyomasztó ez a zsúfoltság, elviselhetetlen a forgalom, a légszennyezettség, a zaj, a kavalkád, az emberek (az építési vállalkozók, a szórakozni vágyók, az alamizsnáért könyörgők, az autóval „valahova” sietők stb.) mégis a centrum fele törekszenek. Úgy tűnik, céljuk az a pont, „ahol legsűrűbb a sokasság” (Canetti 1991:14),²² azaz a legszűkebb értelemben vett belváros. Ezt az irányt sugallják a főutcak, sugárutak, ahogy a központból sugárszerűen futnak ki, vagy a körutak fókusza.

A város ezen jellegzetességei többnyire megfelelnek a Canetti-féle tömegmodellnek. A városi népesség és fizikai környezete nemcsak a szóhasználatban alkot *tömeget*, hanem ténylegesen, *egészében* is egy meghatározható egység, ami leírható úgy, mint természettel rendelkező, *tömegszerű entitás*. Canetti szerint, a *sűrű* tömeg eszményi esetében mindenki egyforma lesz, feloldódik a tömegben. A máskor szegregáló különbségek, időlegesen megszűnnek, jelentőségüket veszítik, ezzel mindenki egyenlővé válik a többivel. (Persze, a résztvevők önmagukban tudatában vannak egyediségüknek, másoktól megkülönböztető sajátosságaiknak). A belvárosban, a főutcára jellemző sokféleség jellemzésénél elhangzott, hogy olyan városi térről van szó, amely nagy jelentőséggel bír mindenki számára, ezért a legtöbb ember birtokolni kívánja. Az adott térhez való hasonló viszony az, amitől homogénnek nevezhető absztrakt értelemben ez a tömeg, mindenki sajátjának érzi, használni akarja, mindenki számára ugyanolyan fontos. De egyenlők abban az értelemben is, hogy egyaránt egy város lakosai, bizonyos értelemben egyenrangú polgárai ugyanannak a városnak, és ugyanolyan igényt tartanak arra, hogy itt éljenek, mint bárki más. Az egyenlőség állapota híján nem is beszélhetnénk tömegről: „Tömeggé ez az egyenlőség tesz”.

---

²⁰ Canetti 1991.

²¹ Ld. például a csatamezőt, a törzsi gyülekezőhelyet, melyek várostól független sereglet helyszínei.

²² A következő idézetek forrása: Canetti 1991, 14-19. p. Ahol külön nem jelzett, kiemelések az eredetiben.

„Ilyenkor hirtelen mintegy *egyetlen testben* zajlik minden”. A test a lüktető város, melynek ütőerei a körutak, sugárutak, csomópontok, kereszteződések, valamint a társasági élet fókuszpontjai. Az egyén ebbe az áramba akar bekapcsolódni, mellyel fizikailag átélhetővé válik a „rendszerbe tartozom” élménye - megismételve a korábbiakat, miszerint a (mikro)közmoszban - tehát rend, értelem által áthatott világban - való lét tudata a legalapvetőbb egzisztenciális igénye az embernek. Csak így érezheti azon képzetét szilárdnak, biztosítottnak, hogy létezésének értelme van.

„A tömeg első és legfőbb tulajdonsága az a törekvése, hogy *növekedjék*” (kiemelés tőlem). A várost mindig is vonzó, magnetikus ereje jellemezte, ami folyton arra készítette a falusi embereket, hogy elvándoroljanak addigi élőhelyükről, és a városban telepedjenek le.²³ A XX. századra a tendencia drasztikusan felgyorsult és óriási méreteket öltött, ezzel ma, globálisan az egyik legégetőbb problémát jelentve a civilizáció számára. A legkülönbözőbb embercsoportok a fizikai, életmódbeli, identitásbeli kihívások ellenére, a jobb megélhetés reményében folyamatosan áramlanak a nagyvárosokba,²⁴ ezzel egyre inkább fenyegetve az Edward T. Hall által „kiborulás”-nak nevezett jelenséggel, amit ő már a hatvanas években vészjóslóan emlegetett.²⁵ Tehát a városok telhetetlenek, mohóságuk nem ismer határt, egyre több és több embert fogadnak be, ezzel kiszolgálva a tömeg igényét a növekedésre. Megelőző korokban a várfal sem jelentett fizikai gátat az expanziónak, a körülkerített várost a vármezőn egyre szélesebb lakógyűrű fogta körbe.²⁶

A tömeg feltűnő tulajdonsága, hogy *pusztít*, felszámolja a növekedés útjában álló korlátokat. „A tömeg legszívesebben házakat és tárgyakat pusztít el”. Ha a belvárosban már nincs üres ingatlan az új irodák, üzletek, lakások építéséhez, a betelepülők „elraktározásához”, akkor a régi épületek bontásával, esetleg egész negyedek lerombolásával biztosítanak helyet az új térfoglalóknak, hogy még több, nagyobb, magasabb, még több ember befogadására alkalmas épületeket építhessenek. Ha a belváros már lakhatatlannak bizonyul, akkor a város környékén lévő megmaradt természet lerombolásával új beépített övezeteket hozhatnak létre. Tehát kétség nem fér hozzá, a pusztítás szenvedélye a városnak mint tömegnek is sajátja.

A város úgynevezett *nyílt tömeg*,²⁷ azaz „szabadon átengedi magát növekedési ösztönének”, „nem érzi vagy látja világosan, hogy *mekkorára* nőhet. [...] Mérete nincs megszabva: végtelenné akar nőni, és ami ehhez szükséges, az még több és még több ember”. A végtelen növekedés víziója materializálódik a hatalmas konurbációk kialakulásában, amikor is a városok terjeszkedésükkel a vonzáskörzetükben lévő településeket bekebelezik. A város a térbeli dimenzió túl, gazdasági, politikai hatalmának kiterjesztésével, továbbá a média birtoklásával minden eddigénél távolabbra nyúlik. Univerzális tömeg képzetét dédelgeti,

---

²³ Ld. Mumford.

²⁴ A 2000. évi népszámlálás szerint New York City elérte a nyolcmillió lélekszámot.

²⁵ Ld. Hall 1987.

²⁶ Kivételt jelentenek a kora ókori görög városok, ahol a kolonizációs politikával sikerült kontrollálni a települések terjeszkedését: amikor a város lélekszáma elérte az 5000 főt, a fiatal nemzedék elvándorolt, és új várost alapított.

²⁷ A *zárt tömeg* lényege, hogy meghatározza azt a teret, ameddig mérete terjedni fog. Ha megtölti az adott teret, lemond a további növekedésről, és határokat vonva maga köré (hogy védve legyen a külső bomlasztó hatásoktól), inkább annak hosszabb távú fenntartására törekszik.

ahogy kultúráját, életmódját sugározza szét más településekre, országokra, földrészekre.²⁸ Ez a törekvése több szimbolikus hatáskor, valóban függő helyzetbe hozza a városon kívüli populációt, társadalmakat, szinte bekapcsolva azokat a fizikai város életébe: „...a város, nemcsak a modern ember lakó- és munkahelye, hanem egyben a gazdasági, politikai és kulturális életet ösztönző és ellenőrző központ is, amely vonzáskörében tartja a világ legtávolabbi pontjait is. Ily módon egyetlen kozmoszá formálja a világ különböző tájait, embereit és tevékenységeit” (Wirth 1973:42). A város ezzel elérte, hogy sikerült gigantikus méretű - virtuális - tömeget létrehozni.

Canetti tömeg-definíciójának van még egy kritériuma: a tömegnek mindig *célja van*. Az lakosság irányultsága a város által nyújtott javakban való részesülés, ami lehetővé teszi a jobb életszínvonalat. Ez az, ahogy a város a kényelmes élet, a biztonságos létér mítoszával befolyása alá von, magához vonz. A város célja pedig a fennmaradás és az állandó gyarapodás.

A városba áramló emberek, az új betelepülők, amellyel hogy táplálják a tömeget, egyben fenyegetik is annak létét, hisz az egyre közelebb kerül a kiborulás pillanatához, ami jelenlegi koherenciájának gyengülését, méretének csökkenését jelenti. A kritikus ponton a lakosság egy része kiköltözik a városból, tömegesen hagyhatja el a sűrű sokaságot. A város, hogy megakadályozza a széthullást, biztosítsa a tartóságot, azaz megóvja lakóit tömeg-identitásuk gyengülésétől, számos erőfeszítést tesz. Elsősorban intézményeken keresztül konszolidálja a fennálló állapotot, ez az a sokféle erőforrás, rendelkezésre álló különböző szolgáltatás, ami miatt annyival előnyösebb városban lakni. A kötődést szokásokon, életformákon, jó megélhetési lehetőségek ígéretén, a biztonságot nyújtó mikrouniverzum képzetén keresztül tartósítja. Folyamatosan törekszik az általa kínált kulturális minta, értékrendszer, áruskálá befolyásának, hatásának megerősítésére, amit részben a médián keresztül ér el.

A növekedés átruházása

Egy dokumentumfilmben a dél-amerikai őserdőkből az USA valamelyik nagyvárosába látogató indián meglátva az autópályákkal körülvett égigérő épületek erdejét, arról beszél, hogy az istenek megharagudtak az indiánokra ezért a fehér embereknek adták a hatalmat, a minél nagyobb gyarapodás lehetőségét. Megjegyzéséből úgy tűnik, a magas épületek rengetege és az általa szimbolizált világ, számára nem egy embertelen, nyomasztó jelenség, hanem az ember gazdagságát, szaporodási potenciálját, mindenhatóságát, istenszerű teremtképességét fejezi ki.

„A tömegnek az a dinamikus készítése, hogy mind nagyobb és nagyobb legyen, rohamosan, kíméletlenül és vakon növekedjék, az a készítés, amelyért minden egyebet fölálldozza, és amely mindenütt megvan, ahol eleven embertömeg jön létre - ez a készítés *átruházható*” (Canetti 1992:201, kiemelés az eredetiben). Az átruházott növekedés azt jelenti, hogy már nem (csak) a fizikailag létező emberi tömeg gyarapodik, hanem valamilyen derivált formájában (pl. épület, városrész), vagy más dimenzióbeli kiterjedésében (pl. gazdasági, politikai hatalom) is terjeszkedik.

Az emberi világ expanziója, a tömeg átruházott növekedési igénye: egyre több területet von művelés alá, meghódít minden érintetlen részt, óriási méretekben urbanizál, szinte kisajátítja a

---

²⁸ A telekommunikációs technológiák által, a földrajzi határokon átlépő, az egész világra kiterjedő befolyással rendelkező városokról beszél pl. Virilio.

bolygót, de ez is kevés neki, az űrt is meg akarja hódítani. Sőt: „A cyber-teret bizonyos szempontból talán az utolsó gyarmat-birodalomnak is tekinthetjük. Mert mit is teremtünk az internettel, vagy a cyber-térrel? Egy új terjeszkedési területet. [...] Terjeszkedési területre viszont szükség van”.²⁹ A fizikai dimenzió túl, a „virtuális gyarmatokon” tapasztalható irracionális növekedési kényszer - a gazdasági, politikai, katonai, kulturális szférában -, magyarázható tehát egy tömeg-tulajdonság projekciójaként. Ezekre a területekre pedig legnagyobb befolyással a nagyvárosok vannak, itt koncentrálódik, innen sugárzik szét az irányítás, a hatalom számos erőforrással,³⁰ azaz végső soron a fent leírt jelenségek, az egész világ bekebelezésének vágya, a városi tömeg készítése.

Mumford is kitér a modern nagyvárosnak erre a szembevető természetére. A múzeumot a modern nagyváros legtipikusabb intézményének tartja, mert annak lényege, eszméje testesül meg benne. A múzeum jellemvonásai a nagyváros természetét tükrözik: „szertelen gyűjtési vágyát, hajlamát a túlzott növekedésre és a szervezetlenségre, s azt a szokását, hogy sikerét azon mérje, mennyi ember látogatja” (Mumford 1985:519). A múzeum az átruházott növekedési kényszer eredménye, „a nagyváros saját túlzott növekedése” hozta életre.

A nagyváros fizikai és absztrakt dimenzióban történő terjeszkedése - különösen irracionális méretekben -, a tényleges, valós városi tömeg átruházott növekedési kényszerének következménye, aminek célja, hatalmas (virtuális) tömeg létrehozása.

---

²⁹ Tillmann J. A.: Ezredvégi beszélgetés Paul Virilioval

³⁰ Ld. a Wirth idézetet a 33. oldalon.

A városi tér szakrális jellege

Elias Canetti monográfiájában³¹ számos úgynevezett tömegszimbólumról beszél. Ezek metaforák, bizonyos természeti³² jelenségekben a tömeg jellemzőit véli felfedezni, alakjuk vagy viselkedésük az emberi tömeg képzetét kelti. Úgy gondolom, hogy - bár számos megkötéssel, de a város is (térbeli, esztétikai jelenséggént) - egy ilyen tömegszimbólum, ami elsősorban abból az attribútumából következik, amit többszörösnek neveztem. A városi tér *tömeghatását* az épületek és más városi fizikai elemek sűrű elhelyezkedése, sokfélesége, kiterjedése, zárt egészt alkotó együttese, formációja hozza létre. Természetesen a terek, épületek önmagukban nem értelmezhetők, mindig mögé képzeljük az emberek csoportját; értelmük, jelentésük elválaszthatatlan az embertől. A város ezért tekinthető sajátos tömegszimbólumnak.

Kilépve az ajtón, a városi épületek tömegként fordulnak a szemlélő fele, az egyedi épületek sokaságot alkotnak, az *épületek tömegét*. Ebben a viszonyban van valami személyes - eltekintve a hozzájuk kapcsolódó privát és közösségi élményektől, emlékektől, funkcióktól -, önmagának a látványnak van szakrális jellege, szinte felélednek az épületek és terek. A pusztával összevetve, ez a zárt és sűrű antropomorfizált tömeg biztonságot nyújt, védettséget, menedéket jelent, ezért a máshol-lét hiányérzetet vált ki, és a ragaszkodásban erősít meg. Ugyanakkor ez a tömeg lehet nyomasztó, elnyomó, korlátozó is, ezzel elvándorlásra, menekülésre készítetve a városlakót.

A város sajátos tömegszimbólum, mert nem természeti jelenség, az emberi tömeg hozza létre. A tömegszerű hatást tovább erősíti a tényleges emberi tömeg, akár valóságos, akár az épületek mögé gondolt jelenléte.

A város *szakralitása* az épületek megszemélyesített létéből fakad, az ember ezekhez a térbeli objektumokhoz és formációikhoz kapcsolódó képzeivel mítoszt farag a lelketlen kötömegeből, mert az egyén csak megszentelt jellegénél fogva tudja mentálisan is birtokba venni azt.

Természetes és épített környezet

A „feldolgozhatatlanban” való közlekedés, annak megtapasztalása, hogy az egyén eltörpül az épület mellett, és ezeknek a hatalmas óriásoknak tömege veszi körül, lehetne akár rémisztő és félelmetes is, azonban az elme máshogy reagál, válaszként képzeteket alkot, az értelmezést az elfogadhatóság mértékéhez próbálja igazítani.

Bár az épületek nem természeti elemek, nem egy misztikus teremtes vagy evolúció eredményei, hanem az ember által létrehozott tárgyak - tehát eredetük ismert -, mégis önálló életet élnek, létezésük elszakad ettől a tényről az emberi tudatban. Nem véletlen, hogy ha elképzelünk, felidézünk egy várost vagy városrészt, először az épületek rendezett egysége jelenik meg előttünk, majd csak ezt követően tűnnek fel benne az emberek. Az épületek szuggesztív jelenlétének következménye, hogy szinte személyiségeként vannak jelen, elvonatkoztatunk attól, hogy emberi alkotások, és különleges jelentéssel ruházzuk fel őket,

---

³¹ Canetti 1991.

³² Kivétel ez alól a „kincs”, amit szintén tömegszimbólumként említ.

ezzel valójában szakrális jelleget kapnak, mint statikus monolitok,³³ nagyméretű bálványokhoz, ülő Buddhákhoz hasonlatosak.

Azt gondolom, hogy ilyen értelemben az épületek közel kerülnek a természetes, autonóm léthez. Ennek következménye, hogy természetes és épített környezet nem határolódik el élesen, hisz a természetet, a természeti jelenségeket is valamiféle személyiséggel ruházzuk fel („élő természet”, Földanya), megszemélyesítődnek, akár az épületek. Hogyan fogalmazható meg mégis a két minőség közti differencia? A lényegi különbség az, hogy az épületek és terek a városi lét univerzumának szerves alkotóelemei, egy *ismertebb* világ részei, míg az örök rejtélyes és kifürkészhetetlen természet, az urbánus viszonyok között eltávolodott az ember mindennapjaitól, világképében periférikus helyre került.

A szentély

Canetti az erdő mint tömegszimbólum jellemzésében ezt írja: „az erdő az *áhítat* példaképe [...] Az erdő a templomi érzés eleje: a templom majd oszlopok és pillérek között Isten elé állít” (Canetti 1991:85, kiemelés az eredetiben), ezt továbbgondolva talán nem hat túlzó költői hasonlatként, ha azt mondom, az épületek rendezett egymásutániségének - az épületek erdejének - szintén van némi templomi jellege. A többszintes épületek oszlopcsarnokhoz hasonlóan sorakoznak, azonos irányba néznek, egyfelé vezetnek, orientálva a járókelő tekintetét. Az utca maga az irány. A házak falai úgy határolják el a szabad kilátást az ég felé, úgy szűkítik le a perspektívát, ahogy a katedrális tekintélyt, hatalmat, mindenhatóságot sugalló égbeszökő falai veszik körül a bent tartózkodó hívőt. A falak kiterjedésének észlelése, az az élmény, hogy az egyén méretét sokszorososan meghaladja, drámai, a döbbenetes hatás megilletődöttséget és áhítatot vált ki. A városban ezt az effektust csak fokozzák a szűk³⁴ utcák, ahol a mozgástér (azaz a mozgásszabadság) csökken. Az épület magasságához képest keskeny utca megsokszorozza a vertikális erejét, az emberi tekintetet függőlegesen irányba vonzza.

Akár az épület tetejét keressük tekintetünkkel az utcán, akár a katedrális falának végét nézzük, akár a lombok feletti eget kémleljük, vagy az utca végét fürkésszük, ösztönös cselekvésünk arra irányul, hogy behatároljuk, definiáljuk a teret, fogalmat alkossunk a többszörösség mértékéről. Vajon értelmezhető-e ez úgy is, hogy az adott környezetből való kitörés alternatívájában, elméleti lehetőségében akarunk megbizonyosodni? Mert a menekülés a túlélés feltétele (Virilio), ebben az értelemben pedig a térmeghatározás végső soron a lét kritériuma. Ugyanis egy zárt tér, bár biztonságot nyújt az idegen világ kizárásával, egyben korlátoz is a mozgásban.

A Canettitől idézett erdő-leírás így folytatódik: „Aki erdőbe lép, védve érzi magát, de sem csúcson nincs, ahol az erdő följebb-följebb nő, sem a legnagyobb sűrűség helyén. Ám épp ez a sűrűség védelmezi, ott fönt” (Canetti 1991:85). Ettől lenne otthonos a város rengetegében élni? Az épületek, utcák és emberek sűrűje ugyanezt a hatást váltja ki, eltakarja, láthatatlanná

---

³³ A Műcsarnokban 1999. nyarán rendezett kiállításon (Perspektíva. Nemzetközi médiaművészeti és történeti kiállítás), egy installációban a város úgy jelent meg mint óriási monolitikus köépítmények tömege, s egy biciklivel lehetett benne közlekedni, ténylegesen tekerve a pedált, gyorsulva virtuálisan is; térbeli irányokat tartva-forogva is szabályozható volt a látvány, s a házak maguk hatalmas betűkből álltak - Jeffrey Shaw *Olvasható Városa* volt (Legible City).

³⁴ Hogy mi a szűk, azt az utcaszélesség és az épületek magasságának aránya együttesen határozza meg. Azaz a toronyházak árnyékában a hatsávos út is a bezártság érzetét keltheti.

teszi a külvilágot. Azzal, hogy perspektívánkban csak egy ismert világ - mikrokozmosz - tárul elénk, és így nem kell tartanunk az ismeretlen fenyegetésétől, biztonságban érezhetjük magunkat.

Visszatérve a templom-város párhuzamhoz, szemügyre véve egy belvárosi utca összképét, az épületfalak mellett feltűnnek más szakrális alkotóelemek is: a kandeláberek és táblák templomi-gyertyatartószerű égbenyúló irányukkal, melyek végén ott világítanak a „halogéngyertyák”, a zászlórudak, amiken szent jelképek lobognak. A különféle felületeken, reklámok, cégtáblák, közlekedési táblák formájában feltűnő ikonok vesznek körül lépten-nyomon, a nagy hirdetőfelületek, óriásplakátok profán freskókként feszülnek a „katedrálisok” falaira. Az épületek és más köztéri tárgyak együttesének, magának a városi tér összhatásának is templomi interiőr jellege van, ebben egyik legfontosabb eszköz a folytonosság, a szabályos közökben, távolságban sorakozó lámpaoszlopok zsinórja, az egyhangú vertikális ereje, általában a vizuális elemek sűrűsége és zárt egysége.

A városépítészet nagyon is tudatosan használta a város szentélyszerű, templomi hatását eszközként, az ősvárostól egészen a középkorig. Számos ókori város kialakításában a szakrális szempont (kozmikus leképzés a tájolásban, utcarendszerben stb.) az elsők között szerepelt. A nyugati városokban megjelenő gótikus építészet jellegzetessége, hogy templomi motívumokat alkalmaz más épületeknél is, kiváltképp uralkodók palotáin, vagy a városi életben magas társadalmi státusszal rendelkező, nagy politikai, gazdasági jelentőséggel bíró épületeken. Az isteni vagy világi hatalmat jelképező épületeket „tudatosan úgy tervezik, hogy lenyűgözze a szemlélőt, és áhítatos tiszteletet keltsen benne [...] költséget nem kímélve emelték azokat a templomokat és palotákat, amelyeknek pusztá tömege és magasba ívelő vonala az egész város fölött eluralkodott” (Mumford 1985:69). A várost úgy alakítják ki, hogy a fedett, zárt, szűk utcák rengetege mögül feltárulkozó, már önmagában is lenyűgöző építészeti remekként pompázó templom, a váratlanság eszközével a csodálat, áhítat és alázat hatását váltsa ki. Hasonló megfontolás alapján építették az egyiptomi folyosószerű közlekedő-járatokat is. Ezek néhány, csak az ég fele nyitott szűk udvarából, a kilátás a szabadtér fele egyetlen képre korlátozódott: a hirtelen fényességben feltűnő piramis drámai erejű látványára.

A térrendezésben, városépítészetben megnyilvánuló monumentalizmus mindenkor a hatalom megnyilvánulásának egyik formája volt, a potencia szimbóluma, ami nemcsak egy uralkodót, diktátort jelképezhet, hanem világképet, vallást (Mekka, Jeruzsálem), egy térség gazdasági erejét (Szingapúr, New York) stb., illetve mindezt egyben (ókori Egyiptom városai, Róma). A barokk városrendezési koncepciója a terek kiemelésével, sugárutak kialakításával kifejezetten az adott épületegyüttes vagy obeliszkek által kiváltott minél erőteljesebb vizuális, esztétikai hatásra törekedett, így válhattak még hangsúlyosabbá a hatalom építészeti megnyilvánulásai. A tér ebben a helyzetben megint csak definiál: meghatározza az önmaga és a szemlélő közötti viszonyt, megközelíthetlenné téve az objektumot és az általa szimbolizált jelentéstartalmat egyaránt, a mindennapi ember számára.

A fenti művészet- (és politika-) történeti előzményeket összevetve a modern nagyvárosi rengeteg templomi jellegével, megállapítható, hogy függetlenül a várostervezői szándéktól, mellőzi-e vagy sem, a város lényegéhez tartozik szakrális jellege.

Bár a világ deszakralizációjával - a profán világkép dominánssá válásával - a városrendezésből eltűnt a szakrális szempont, egyes épületek tervezésénél még a modern időkben is az ihlet forrását jelentette, és jelenti. Számos épület, funkciójától függetlenül, a katedrális monumentalitásával akarja kifejezni mondanivalóját. Vitzthum és Burns építészek bankok és templomok tervezésében jeleskedtek. Ez a párhuzam elsőre talán meghökkentő, de összehasonlítva a két épülettípus szimbolikáját, látható, hogy mindkettő egyfajta potenciált,

hatalmat hivatott kifejezni: a bank pénzügyi stabilitást, tőkeerőt, a templom az isteni hatalom erejét, mindenhatóságát kívánja sugallni; az építészetben pedig megtalálták azokat a közös elemeket, motívumokat, melyek mindkét kontextusban működnek, relevánsan fejezik ki az adott tartalmat.

A városi térérzékelés változása

A város terjedését a tömegkommunikációs rendszerek és a közlekedés fejlettségének mértéke teszi lehetővé (Mumford 1985:68). Vajon megfigyelhető-e a városi térbeli kötöttségek, a tér szerepének csökkenése olyan technológiai, társadalmi trendek következményeként, mint a telekommunikáció és közlekedés fejlődése, valamint az információs és mobil társadalom térhódítása? Átalakítja-e ez a városhoz, mint életérhez fűződő viszonyunkat, a városról alkotott képünket?

A modern várost egyszerre jellemzi a *tér tágulása* és *szűkülése*. A közlekedési eszközök fejlettsége, a tömegközlekedési- és úthálózat kiterjedése egyre nagyobb területen, relatíve rövid időtartamú utazást tesz lehetővé, a telekommunikációs eszközöknek köszönhetően pedig bármekkora távolságot át tudunk hidalni a másodperc töredéke alatt; a helyek, a különböző térbeli pontok közelebb kerülnek egymáshoz - időben. Az egységnyi idő alatt megtehető távolság növekedése csökkenti az adott tér méretéről alkotott elképzelést, tehát az egyén a városi tér szűkülését észleli. A befogható tér növekedése azt a képzetet erősíti, mintha az átélt, beélt, birtokolt lét-tér ténylegesen azonos lenne a világgal (városuniverzum), magába foglalva minden térbeli pontot.

Azonban ezzel párhuzamosan megfigyelhető egy másik tendencia is. A városi expanzió/explozió következtében - mely során a nagyváros, fizikai és absztrakt értelemben, szinte megállíthatatlanul növekszik,³⁵ terjeszkedik, „tágul” -, egyre átláthatatlanabbá, definiálhatatlanabbá válik a városi élettér. Az ember és környezet (város) viszonyának meghatározásához rendelkezésre álló információ-mennyiség növekedése, az egyén tudatában egy mindinkább absztraktabb város-kép kialakulásához vezet.

„A képekkel elárasztott világban a látvány csak a részletekre vonatkozik” (Batár 1999), így a városról alkotott koncepció a valóság fragmentumainak utólag összeillesztett egysége. Paul Virilio töredékszempléletről beszél: „az egység (a folytonosság egységének képzete) áthelyeződött a töredékre, a rendezetlenségre. A töredék visszakapja autonómiáját” (Virilio 1993:35) - ami azonban képtelenségnek tűnik, hisz az ember az adott jelenség elgondolásában mindig a teljességre törekedett, bármennyire is képzet, illúzió volt ez a teljesség. „Az egyes ember és az egyes társadalmak egyensúlyra törekvései, az állandóan változó természeti, művi és társadalmi környezettel való mitikus *egység*, egyben racionális *egész-ség* vágya a legrégibbi idők óta része az emberiség kultúrájának” (Vidor 1979:5-6, kiemelés az eredetiben). A mikrokozmosz-tudat, vagyis az átlátható, beélhető univerzumban való lét érzete egzisztenciális szükségszerűség, más szóval az egyén tudatában élő virtuális kép mindig *teljes* lesz, ha az csekély mértékben is fogja a valóságot tükrözni, mert azt erősen redukálva tudja csak feldolgozni.

„Új befogadói stratégiák születnek az érzékek túlterhelése, a jelek és képek keveredésének hatására” (Fejér 1997:11). Mivel az ember befogadó, feldolgozó képessége nem fejlődik az ingermennyiség növekedésével együtt, ezért eszközévé az egyszerűsítés, szelektálás válik. A kényszerű felületességből, redukcióból következik egyes információk, jelentések feletti „elsuhanás”. Tehát a modern városlakó látszólagos érzéketlensége, közömbössége nem más, mint fokozott kontroll az ingerek, élmények felett, hogy fenntartsa a tudatában leképzett világ-kép koherenciáját, melyben így nagy szerep jut a képzeletnek.

---

³⁵ Ld. *A város mint tömeg* c. alfejezetet.

De nemcsak a tudatunk formálja át a valóságot - és ez jelentősen árnyalja az egész percepció folyamatot -, hanem, mivel a valóságról hozzánk érkező információ jelentős része közvetített, így az természeténél fogva is manipulált, ferdített, átalakított.

Hogy a nagyvárosban az információs társadalom a mindennapi élet jellegére, az élet szervezésére gyakorolt hatása, milyen új szokások, minták kialakulásával jár, és ezek hogyan módosítják a térhasználatot, térfelfogást, térátélést, kisajátítást, már egy másik tanulmány tárgya. További aspektusként merül fel a „másodlagos valóság” (kibertér) és a valós városi tér párhuzamos létezése közötti kölcsönhatás.

Utószó

A szuggesztív - elsősorban vizuális - élmények egész dolgozaton végigvonuló jelenléte a tárgyalt jelenségek fizikai közelségére utal, közvetlen szubjektív tapasztalásukra, ez ingerek feldolgozásának kényszerérzetére.

Amíg az ember valamitől „biztonságos” távolságra van, nem fenyegeti a szembesülés veszélyérzete, amit a váratlantól való állandó félelem táplál. Ellenben, ha egy relatíve szűk térben közel kerül egy jelenséghez, meg kell azt figyelnie, definiálnia kell, hogy megértse saját helyzetét: önmaga és a jelenség közti viszonyt, az *En* jelentését az új kontextusban.

A természetközeli létet, életmódot szinte mindig idealizálva, paradicsomi állapotként ábrázolják, ám meglehet, egzisztenciálisan egy sokkal veszélyesebb helyzetről van szó, ahol nap mint nap szembe kell nézni a természettel, meg kell vele küzdeni, nemcsak fizikai, hanem szellemi és mentális értelemben is, mert nem áll rendelkezésre olyan, a valóságban is létező zárt, biztonságos világ, ahova az egyén elrejtőzhet előle, kizárva azt privát univerzumából (más kérdés, hogy a városokkal nem rendelkező lokális kultúrákban az elrejtőzésnek és „privát” létnek egészen más léptéke, fogalmi háttérrel, mentális alapja van). Erről az élményről és küzdelemről szól az emberiségnek az a dimenziója, ami embercsoportok ősi rítusainak, mítoszainak, szimbólumainak, hiedelmeinek sorát hozta létre - ezzel ma, a kulturális antropológia kutatásainak fókuszát képezve.

Azonban a várossal az ember képes volt olyan összefüggő, koherens, nagy kiterjedésű zárt világot - mikrouniverzumot - alkotni, melyben anyagi, szellemi javak, hiedelmek, mítoszok, képzetek stb. felhalmozásával végleg kirekesztette az idegen, fenyegető külvilágot, sőt jelenleg már ennek az idegen világnak folyamatos bekebelezése folyik.

A dolgozat ezen a térfoglaláson, univerzumteremtésen belül azzal foglalkozott, hogy hogyan veszi birtokba a városlakó az épített környezetet a városi térbeli formációk, elemek érzékelése és értelmezése során születő képzetek által. Részben érintve azt is, hogy, miként hatja át egymást a (város)építészet és az emberi képzetvilág. Továbbá, a modern nagyváros komplexitására adott válaszként, milyen képzetek születnek a városi térről és objektumairól, hogyan segíti mindez a városban való való és virtuális közlekedést a mindennapok során, illetve milyen tér-percepciós tudati hatásokat vált ki ember és város viszonya?

Ezek a mitikus képzetek elválaszthatatlanok a modern nagyvárosi ember „deszakralizált” világától is. A képzetek, hiedelmek, szimbólumok változatlanul fontos szerepet játszanak abban, hogy az egyén eligazodjon a világban, strukturálja életterét, egyes jelenségeket kiemeljen, elhatároljon, személyes jelentéssel ruházzon fel, ezzel megkülönböztesse az általánostól; megalkotva a városi mikrokozmoszt.

A kifejtett elméletet tovább árnyalná annak vizsgálata - és ez egyben további kutatások tárgya is lehetne -, hogy hogyan módosul az elmélet kultúraspecifikus környezetben? Így például megértésre, elemzésre érdemes, hogy az egyes kultúrák, városi csoportok, szubkultúrák a város térbeli érzékelésére vonatkozóan milyen eltérő kulturális mintákkal, mitikus képzetekkel rendelkeznek? Sőt, városon belül, egyazon lakosságra érvényesen is föltehető további kérdések: változik-e a leírt kép egy olyan kertvárosi vagy külvárosi ember tudatában, aki a kommunális szolgáltatások igénybevétele és/vagy munkája miatt „bemegy a belvárosba”, összevetve azzal a belvárosban élővel, akinek élettere szinte kizárólag a centrumra korlátozódik? Vajon a szegregátumok mikrouniverzumában milyen szerepe van a városközpontnak, a nagyobb egységhez tartozásnak? Mit jelent a külvárosban élve a belváros, és fordítva?

Az empirikus kutatások alapján lehetővé válna a fenti értelmezések relevanciájának, érvényességi kritériumának megállapítása. Mert mindez persze már a városi tér egy további lehetséges olvasata.

Bibliográfia

- Assmann, Jan 1999. A kulturális emlékezet. Atlantisz, Bp.
- Bagi Andrea 2000. Téreiváltozások - Beregszász 1991-1999. MTA PTI, Bp. (kiadás alatt)
- Burgess, W. E. 1973. A városfejlődés: hipotézisek egy kutatási javaslatához. In Szelényi 1973, 147-160. p.
- Canetti, Elias 1991. Tömeg és hatalom. Európa, Bp.
- Eliade, Mircea 1999. A szent és a profán. Európa, Bp.
- Fejér Balázs 1997. Az LSD kultusza. Egy budapesti kulturális színpad krónikája. MTA PTI, Bp.
- A. Gergely András 1996. Tér - szimbólum - politika. Politika a térben, tér a politikában. MTA PTI, Bp.
- Goytisolo, Juan 2001: Török buszpályaudvar. =*Magyar Lettre Internationale*, 41. sz., 44-45. p.
- Hall, Edward T. 1987. Rejtett dimenziók. 3. kiad. Gondolat, Bp.
- Hankiss Elemér 1998. Az emberi kaland. 2. kiad. Helikon, Bp.
- Kárpáti Andrea (szerk.) 1995. *Bevezetés a vizuális kommunikáció tanításához*. NT, Bp.
- Mumford, Lewis 1985. A város a történelemben. Gondolat, Bp.
- Niedermüller Péter 1994. A város: kultúra, mítosz, imagináció. =*Mozgó Világ*, 5. sz., 5-17. p.
- Niedermüller Péter 1984. Az életmód mint a mindennapi élet stratégiája. In Hoppál Mihály - Szecskő Tamás (szerk.): *Életmód-modellek és minták*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Bp. 360-373. p.
- Olsen, Donald J. 1992. A nagyváros mint műalkotás. In Gyáni Gábor (szerk.): *Történelmi Figyelő 3. Változás és folytonosság*. KLTE, Debrecen. 61-80. p.
- Pintér Róbert 1999. A hivatali Web-oldaltól az intelligens város átfogó programjáig. Kézirat, Információs Társadalom és Trendkutató Központ.
- Szelényi Iván (szerk.) 1973. *Városshociológia*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp.
- Vidor Ferenc (szerk.) 1979. *Urbanisztika*. Gondolat, Bp.
- Virilio, Paul - Lotringer, Sylvère 1993. Tiszta háború. Balassi - BAE, Bp.
- Wilhelm Gábor 2000. Egy európai ház. In A. Gergely András - Fejős Zoltán (szerk.) *Tanulmányok a nemzet antropológiájáról. /Tanulmányok Hofer Tamás 70. születésnapjára/*. Megjelenés alatt, Bp.
- Wirth, Louis 1973. Az urbanizmus mint életmód. In Szelényi 1973, 41-63. p.

Elektronikus források

Batár Attila 1999. A hagyományos várostól a regionális városig.
<http://www.c3.hu/~eufuzetek/1/7batar.shtml>

Chicago - New York. A Tale of two Cities.
http://www.osa.ceu.hu/galeria/sites/chicago_newyorke/

Girardet, Herbert: Cities as superorganisms.
<http://www.oneworld.org/guides/thecity/>

Perspektíva. Kiállítás - szimpozium - vetítés-sorozat.
<http://www.c3.hu/perspektiva/kiallitok/index.html>

Tillmann J. A. 1999. Ezredvégi beszélgetés Paul Virilioval. =*BOCS Fordító*, 64. sz.
<http://www.c3.hu/~bocs/ford/bocsf64.htm>

Weintraub, Annette 1999: Sampling Broadway. Intersections of time and space.
<http://www.annetweintraub.com/broadwaycontent/broadway.html>
<http://www.turbulence.org/Works/broadway/index.html>

MTA Politikai Tudományok Intézete
Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetei

- 1). *A. Gergely András*: Kisebbségi tér és lokális identitás /I./ ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 53 1. 300,- Ft (29 oldal)
- 2). *A. Gergely András*: Kisebbségi tér és lokális identitás /II./ ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 54 X. 300,- Ft (29 oldal)
- 3/A). *A. Gergely András*: Forráselemzés: Kopács, táj- és népkutató tábor a Drávaszögben (1942). ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 55 8. 300,- Ft (28 oldal)
- 3/B). *A. Gergely András*: Forráselemzés: Városi és nemzetiségi lét magyarok és „jugoszlávok” körében, a XX. századi városfejlődés árnyékában. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 56 6. 350,- Ft (35 oldal)
- 4). *A. Gergely András*: Kun etnoregionális kisvárosi sajátosságok. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 57 4. 250,- Ft (24 oldal)
- 5). Szerk.: *A. Gergely András*: Rövid etnoregionális elemzések. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 58 2. 450,- Ft (90 oldal)
- 6). *A. Gergely András*: Identitás és etnoregionalitás. A kisebbségi identitás történeti és regionális összefüggései Nyugaton és Kelet-Közép-Európában. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 59 0. 500,- Ft (98 oldal)
- 7). *Szabó Ildikó*: Közösségszerveződési folyamatok a magyarországi románok körében. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 60 4. 450,- Ft (45 oldal)
- 8). *A. Gergely András*: Politikai antropológia. /Interdiszciplináris közelítések/. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 61 2. 500,- Ft (72 oldal)
- 9). *A. Gergely András*: Tér - szimbólum - politika. Politika a térben, tér a politikában. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 62 0. 450,- Ft (83 oldal)
- 10). *Boglár Lajos, Papp Richárd, Tarr Dániel, Tóth Bernadett*: Etnikum és vallás. Apróbb írások a vallási kommunikáció körében. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 63 9. 400,- Ft (51 oldal)
- 11). *A. Gergely András*: Kisebbség - etnikum - regionalizmus I. Állam, nemzet, ellenkultúra és kisebbségiség. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 64 7. 500,- Ft (139 oldal)
- 12). *A. Gergely András*: Kisebbség - etnikum - regionalizmus II. Etnoregionalizmus Magyarországon? ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 65 5. 500,- Ft (90 oldal)
- 13). *Bindorffer Györgyi*: Identitás kettős kötésben. Etnikai identitás és kulturális reprezentáció a dunabogdányi svábok körében. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 66 5. 450,- Ft (75 oldal)
- 14). *Szabó Ildikó, Horváth Ágnes, Marián Béla*: Főiskolások állampolgári kultúrája. Empirikus vizsgálat két kecskeméti főiskola hallgatói körében. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 67 1. 400,- Ft (40 oldal)
- 15). *A. Gergely András*: Közelítések az etnofilmhez. Retusált ösiség, rendezett hitelesség, etnikai valóság: ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 68 X. 400,- Ft (43 oldal)
- 16). *Dudich Ákos, Gál Anasztázia, Molnár Eszter, Németh Rita, Pásztor Zoltán*: Népek, maszkok, nemzeti- és csoportkultúrák. Etnikai-antropológiai dolgozatok. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 69 8. 450,- Ft (76 oldal)
- 17). *Nemes Nagy József*: Társadalmi térkategóriák a regionális tudományban. Egy modern tudományág műhelyéből. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 70 1. 550,- Ft (57 oldal)

- 18). *Kormos Éva*: Albánia: az emberélet fordulói. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 71 X. 350,- Ft (44 oldal)
- 19). *Veres Emese-Gyöngyvér*: Barcasági körkép. Egy kulturális antropológus terepmunka-tanulmányai. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 72 8. 450,- Ft (53 oldal)
- 20). *Bódi Ferenc*: Polgárosodás, politikai változás, társadalmi tömeg. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 73 6. 450,- Ft (63 oldal)
- 21). *Horváth B. Ádám, Soltész János*: Társadalom és hatalom. Politikai antropológiai analízisek. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 74 4. 400,- Ft (46 oldal)
- 22). *Szabó Levente, Juhász Levente Zsolt, Király Ildikó*: Kognitív etnikai folyamatok. Tanulmányok a kognitív kutatások tükrében. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 75 2. 400,- Ft (85 oldal)
- 23). *Utasi Ágnes*: Magyar hazától az amerikai otthonig. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 79 5. 450,- Ft (62 oldal)
- 24). *A. Gergely András*: Helyi társadalom - rendszerváltás közben. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 80 9. 400,- Ft (53 oldal)
- 25). *Vörös Kinda Klára*: Otthon és itthon. Erdélyi menekült értelmiségiek magyarországi beilleszkedéséről. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 81 7. 450,- Ft (77 oldal)
- 26). *Hollós Marida*: Pszichológiai antropológia. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 82 5. 450,- Ft (67 oldal)
- 27). *Demetrovics Zsolt*: Drogkultúra, drogfüggés, társkapcsolatok. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 83 3. 400,- Ft (71 oldal)
- 28). *Páll Kinga Ágnes*: Alternatívák és félelmek. Magyar és román elképzelések a romániai magyarság helyzetének átértékeléséről. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 84 1. 450,- Ft (84 oldal)
- 29). *Benke József, Bindorffer Györgyi, Bódis Krisztina, Kézdi Nagy Géza, Papp Richárd*: Etnikai-antropológiai kutatómódszertan I. Empíria és elmélet találkozási pontjain. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 85 X. 450,- Ft (89 oldal)
- 30). *Laki László*: Periférián - az Alföld közepén. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 86 8. 450,- Ft (79 oldal)
- 31). *Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor* szerk.: Rendszerváltás, világképváltozás, mellékutca. Tanulmányok a politikai antropológia és a világkép-elemzések köréből. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 87 6. 450,- Ft (105 oldal)
- 32). *Albert Réka*: Tájak és nemzetek. Kísérlet a „nemzeti táj” fogalmának antropológiai megközelítésére. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 88 4. 400,- Ft (67 oldal)
- 33). *Papp Richárd*: Szakadékok és hidak. A magyar és a román egymás mellett élés lehetőségei és stratégiái Hargita megyében. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 89 2. 450,- Ft (86 oldal)
- 34). *Heltai Gyöngyi*: Szocialista sematizmus. Sematizmus és komédia, definíciók és határaik. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 90 6. 450,- Ft (124 oldal)
- 35). *Szabó Ildikó - Lázár Guy*: Nemzet-koncepciók a mai magyar társadalomban. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 91 4. 400,- Ft (49 oldal)
- 36). *Gordos Ágnes*: Fehéren feketén: esélyek és zsákutcák, avagy a cigányság oktatásával és foglalkoztatásával kapcsolatos kérdések. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 92 2. 450,- Ft (100 oldal)
- 37). *Lányi Gusztáv*: Politikai pszichológia és politikatudomány. /A politikai pszichológia szemléleti sajátosságairól/. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 13 2. 600,- Ft (151 oldal)

- 38). *Szabó Máté*: Védekező helyi társadalom. Tiltakozások Borsod megyében (1989-1995). ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 14 0. 400,- Ft (50 oldal)
- 39). *Barabás Máté*: Községek találkozása: Krisna-völgy Somogyvámoson. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 15 9. 400,- Ft (40 oldal)
- 40). *Orosz Anett*: Menekültek és menedékesek helyzete a Debreceni Befogadó Állomáson. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 29 9. 400,- Ft (55 oldal)
- 41). *Bujdosó Judit*: Határ választ el... /Migrációs tanulmány/. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 30 2. 350,- Ft (30 oldal)
- 42). *T.Kiss Tamás*: A kulturális intézmények állami rendszere Magyarországon az 1920-as években. Gróf Klebelsberg Kunó kultúrát szervező tevékenysége. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 59 8. 600,- Ft (187 oldal)
- 43). *A.Gergely András*: Államválság - régiók - civil társadalom I-III. /I. Államválság/. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 36 1. 500,- Ft (98 oldal)
- 44). *A.Gergely András*: Államválság - régiók - civil társadalom I-III. /II. Régiók/. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 37 X. 450,- Ft (75 oldal)
- 45). *A.Gergely András*: Államválság - régiók - civil társadalom I-III. /III. Civil társadalom/. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 60 4. 500,- Ft (90 oldal)
- 46). *Albert Árpád, Benke József, Gulyás Anett, Kovács Monika, Pásztor Zoltán, Sebestény Anikó, Veres Emese-Gyöngyvér*: Másság - idegenség - elmozdulás. Léthelyzetek az otthonosság és a sehollét között. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 61 2. 400,- Ft (57 oldal)
- 47) *Tasi István*: A vaisnavizmus múltja és jelene. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 63 9. 400,- Ft (62 oldal).
- 48) *Fejér Balázs*: Az LSD kultusza: egy budapesti kulturális színpad krónikája. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 64 7. 600,- Ft (104 oldal)
- 49) *Járosi Katalin*: Identitásproblémák. Új identitás keresése a taszári repülőezred hivatásos állományánál. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 74 4. 400,- Ft (43 oldal)
- 50) *Farkas Attila Márton*: Buddhizmus Magyarországon, avagy az alternatív vallásosság egy típusának anatómiája. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 59 0. 800,- Ft (142 oldal).
- 51) *H. Sas Judit*: „Az új apparátus”. Szomorújáték két részben a XXXIII. kerületi, Tó-városi Önkormányzatról (1990-1994). ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 60 4. 800,- Ft (142 oldal).
- 52) *Fleck Gábor - Virág Tünde*: Egy beás közösség múltja és jelene. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 81 7. 600,- Ft (112 oldal).
- 53) *Csanády Márton*: A politikai rendszerváltás társadalomlélektana - avagy szorongások és félelmek a XX. század végi Magyarországon. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 86 8. 450,- Ft (42 oldal).
- 54) *A.Gergely András szerk.*: Filozófiai, történeti és kulturális antropológia. Szöveg és szemelvénygyűjtemény, I/1. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 93 0. 2500,- Ft (261 oldal).
- 55) *Lányi Gusztáv szerk.*: Politikai pszichológiai tanulmányok, I. Mi a politikai pszichológia? ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 89 2. 700,- Ft (52 oldal).
- 56) *Lányi Gusztáv szerk.*: Politikai pszichológiai tanulmányok, II. Politika testközelben. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 90 6. 800,- Ft (85 oldal).
- 57) *Lányi Gusztáv szerk.*: Politikai pszichológiai tanulmányok, III. Személyiség és politika. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 02 2. 1000,- Ft (112 oldal).
- 58) *Lányi Gusztáv szerk.*: Politikai pszichológiai tanulmányok, IV. Politikai konfliktusok. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 03 0. 1000,- Ft (99 oldal).

- 59) *Lányi Gusztáv szerk.*: Politikai pszichológiai tanulmányok, V. Politikai választás - politikai kampány. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 04 9. 1100.- Ft (118 oldal).
- 60) *Lányi Gusztáv szerk.*: Politikai pszichológiai tanulmányok, VI. Tömeg(lélektan) és politika. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 06 5. 800.- Ft (74 oldal).
- 61) *Lányi Gusztáv szerk.*: Politikai pszichológiai tanulmányok, VII. Politikai kultúra és politikai szocializáció. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 07 3. 1200.- Ft (118 oldal).
- 62) *Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor szerk.*: Színház, kocsma, légitársaság. Tanulmányok a kultúra antropológiája köréből. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 08 1. 750.- Ft (75 oldal).
- 63) *Bódi Ferenc*: Forradalom után - reform előtt. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 09 X. 950.- Ft (90 oldal).
- 64) *Fábián Gergely*: Munkanélküliség és munkanélküliek a régióban. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 11 1. 500.- Ft (42 oldal).
- 65) *Bódi Ferenc - Fábián Gergely - Giczey Péter*: Még mindig örülten. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 12 X. 500.- Ft (45 oldal).
- 66) *Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor szerk.*: Idegen az idegenben. (Kulturális antropológiai tanulmányok). *Szerzők*: Bansar Mohamed, Böszörményi Nagy Katalin, Csige E. Ibolya, Czingel Szilvia, Fülep Anikó, Hajdú Gabriella, Sipos Zsuzsanna, Szövényi Katalin. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 27 8. 1200.- Ft (109 oldal).
- 67) *Horkai Anita*: Screenagerek. A techno-kultúra megjelenési formái a mai Magyarországon. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 15 4. 650.- Ft (61 oldal).
- 68) *Csámpai Ottó*: Magyartanítás Zoboralján: egy szociológiai vizsgálat eredményei. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 18 9. 650.- Ft (61 oldal).
- 69) *Németh Ildikó*: A multikulturális nevelés és gyakorlatának elmélete - a magyarországi cigányság tükrében. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 24 3. 450.- Ft (43 oldal).
- 70) *Lux Éva*: A vallás kommunikációja, a kommunikáció vallása: a Krisna-vallás. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 31 6. 900.- Ft (94 oldal).
- 71) *Hajnal Virág*: A zentai „foglyok”. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 25 1. 900.- Ft (45 oldal).
- 72) *Mihályfi Márta*: Irányzatok a barcelonai meleg mozgalomban. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 30 8. 750.- Ft (70 oldal).
- 73) *Horváth Gergő*: A Káli-medence „vidéke”, avagy a „vidék” közgondolkodásbeli átértékelődésének egy példája. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 34 0. 600.- Ft (70 oldal).
- 74) *Bódis Krisztina*: „Nemzetek utáni” korszak?: Szulejmán szultán emlékműve Szigetváron... ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 36 7. 600.- Ft (70 oldal).
- 75) *Böszörményi Nagy Katalin*: Az aszkézis mint liminális folyamat a jávai kultúrában. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 40 5. 800.- Ft (75 oldal).
- 76) *Kárpáty Ágnes*: Buddhizmus Magyarországon - avagy egy posztmodern szubkultúra múltja és jelene. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 67 7. 500.- Ft (50 oldal).
- 77) *A.Gergely András*: Létmódok és kimódolt létek /politikai antropológiai tanulmányok/. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 41 3. 1200.- Ft (130 oldal).
- 78) *Lányi Gusztáv szerk.*: Politikai pszichológiai tanulmányok, VIII. Politikai vezetők és arcuk. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 47 2. 1200.- Ft (105 oldal).
- 79) *Lányi Gusztáv szerk.*: Politikai pszichológiai tanulmányok, IX. Választói magatartás és kampánypsychológia. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 48 0. 1200.- Ft (92 oldal).

- 80) *Lányi Gusztáv szerk.*: Politikai pszichológiai tanulmányok, X. Politikai magatartásformák, szimbólumok és hagyományok. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 50 2. 1500.- Ft (134 oldal)
- 81) *Csanády András*: A Homoród-vidéki falvak gazdasági viszonyairól. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 56 1. 1700.- Ft (179 oldal)
- 82) *Holló Imola Dalma - Komjáthy Zsuzsa szerk.* Jelen lenni és antropológiát írni: a kutatás és a szöveg talányos viszonya. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 70 7. 1800.- Ft (180 oldal)
- 83) *Korbai Hajnal*: Identitáskereső az ír szigeten. Szelidülhet-e a nacionalizmus nemzeti identitássá? ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 59 6. 800.- Ft (74 oldal)
- 84) *A.Gergely András szerk.* „Primitív” kultúrák, ősi hitek, modern genocídium. /Politikai antropológiai források/. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 71 5. 800.- Ft (74 oldal)
- 85) *Angyal Mónika*: Euro-identitás Belgiumban. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 73 1. 500.- Ft (47 oldal)
- 86) *A.Gergely András*: Tér, idő, határ és átmenet. (Politikai antropológiai esettanulmányok). ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 72 3. 1500.- Ft (148 oldal)
- 87) *Szász Antónia*: Parázs. Az asszimilált magyar zsidóság útkeresése. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 64 2. 1300 Ft (123 oldal)
- 88) *Mund Katalin szerk.*: Átalakuló értékrendszerek. /A XXV. OTDK (2001) díjnyertes szociológiai dolgozatai/. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 65 2. 2400.- Ft (234 oldal)
- 89) *Szakál Gyula - Udvarhelyi Éva Tessza - A. Gergely András szerk.* Elitek és piaci kultúraváltások. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 76 6 1900.- Ft (185 oldal)
- 90) *Antos Balázs - Fiáth Titanilla*: Határsávok. Az identitás meghatározói egy nyugat-magyarországi faluban. I ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 81 2. 1400.- Ft (138 oldal)
- 91) *Kárpáty Ágnes*: A gyász szociológiája. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 80 4. 900.- Ft (83 oldal)
- 92) *Fehérvári Marcell*: A nagyváros metafizikája: a szerző a városlakó ember régi és jelenkori élményét, a térfoglaláson és képzelt „univerzum-teremtésen” alapuló városfogalmak rendszerét, térbeli elemeit és a város mint tárgyi-építészeti-életkeret-együttes átélési módjait járja körül a várostörténeti, városszociológiai és városantropológiai felfogások tükrében. Tér-percepció és szakralitás, védelem és lakályosság, tömegesség és kiszolgáltatottság a fogalmi főszereplők, olyan szintér tehát, amelyben a hétköznapi városlakó lét és lakosi tudat szimbiózisa a történések lényege illetve tétje. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 78 2 450.- Ft (39 oldal)

A munkafüzetek megrendelhetők:
MTA Politikai Tudományok Intézete
 H - 1399 BP. Pf. 694/115.
 (Szabó Irén. Tel./fax: 224-67-24,
 E-mail: szaboi@mtapti.hu)